

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ імені Г. С. КОСТЮКА

САДОВА МИРОСЛАВА АНАТОЛІЇВНА

УДК 159.923.2

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ОСОБИСТОСТІ

19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора психологічних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова, кафедра соціальної та прикладної психології

Науковий консультант

доктор соціологічних наук, професор **Подшивалкіна Валентина Іванівна**, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, кафедра соціальної та прикладної психології, завідувач

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, професор **Клименко Віктор Васильович**, Інститут психології імені Г. С. Костюка, лабораторія вікової психофізіології, головний науковий співробітник;

доктор психологічних наук, професор **Яковенко Сергій Іванович**, Київський інститут сучасної психології та психотерапії, перший проректор;

доктор психологічних наук, професор **Засєкіна Лариса Володимирівна**, Національний університет «Острозька академія», кафедра психології і педагогіки, професор

Захист відбудеться «____» _____ 2019 р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.453.01 в Інституті психології імені Г. С. Костюка НАПН України за адресою: 01033, м. Київ, вул. Паньківська, 2

Із дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України за адресою: 01033, м. Київ, вул. Паньківська, 2

Автореферат розісланий «____» _____ 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. М. Третяк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження зумовлена тим, що численні проблеми в Україні, певною мірою не вирішуються через професійну безвідповідальність. Чи не найболючіша проблема сьогодення – це криза відповідальності, що пронизує всі структури й рівні суспільного організму. Безвідповідальне ставлення людини до інших людей, суспільства загалом, майбутнього країни, довкілля сягає критичної межі.

Сучасний фахівець переслідує насамперед власні егоцентричні цілі й не бажає нести відповідальність за наслідки своєї професійної діяльності, а тим більше брати відповідальність за інших. Безвідповідальність працівників організацій проявляється в часовій перспективі, тобто минулі безвідповідальні вчинки можуть призвести до неминучих катастроф у майбутньому.

Роль відповідальності як стійкої особистісної риси особливо посилюється у секторі небезпеки. Для того, щоб вийти з військово-політичної та економічної криз в нашій країні, потрібно брати відповідальність за якісне виконання обов'язків, дій, вчинків, не мати страху перед відповідальністю, завдяки інтернальному контролю вирішувати вкрай важливі завдання на робочому місці і пам'ятати, що все залежить від кожного із нас.

Міра наукової розробленості проблеми. Необхідні передумови для вирішення проблеми концептуалізації професійної відповідальності особистості за наслідки роботи створюють ряд досліджень.

Першу групу складають наукові праці вітчизняних та зарубіжних авторів, які досліджують відповідальність як важливу рису суб'єкта життєдіяльності (К. Абульханова-Славська, С. Биков, О. Бондаренко, Л. Дементій, В. Клименко, В. Олефір, С. Максименко, Б. Ломов, С. Рубінштейн, В. Татенко).

Другу групу складають дослідження, в яких розглядається проблема відповідальності в сфері професійної направленості особистості (Т. Базаров, В. Бодров, С. Биков, А. Журавльов, А. Карпов, О. Кокун, А. Куриця, Р. Кричевський, Ю. Платонов, А. Свенцицький, М. Савчин, І. Тимощук, Є. Тополов).

Третю групу, яка безпосередньо стосується нашого дослідження, проблема відповідальності особистості у професійній діяльності є центральною, складають праці С. Баранової, Г. Васянович, Л. Дементій, А. Журавльова, О. Лазорко, М. Муконіної, А. Карпова, Р. Кричевського, Ю. Платонова, І. Сагань, О. Саннікової, О. Титаренко, С. Яковенка та ін.

Вивченню відповідальності у трудовій діяльності, як особливої форми контролю за поведінкою та успішністю працівника на виробництві, приділено увагу в працях К. Муздибаєва. Професійну відповідальність з погляду активної життєвої позиції, самопізнання та саморозвитку досліджували О. Асмолов, А. Брушлінський, В. Давидов, В. Знаков, І. Кон, В. Петровський, В. Слободчиков, С. Рубінштейн, В. Подшивалкіна і ін.

Проблему професійної відповідальності за наслідки роботи з погляду самоактуалізації та самореалізації особистості висвітлювали Б. Братусь,

Дж. Бюдженталь, Ф. Василюк, К. Гольдштейн, А. Маслоу, В. Моляко, Р. Мей, Ф. Перлз, Д. Леонтьєв, С. Рубінштейн, А. Роджерс, Е. Фромм, К. Хорні, Е. Шостром і ін.

Четверта група досліджень розглядає проблему відповідальності в історико-філософському дискурсі: філософська школа екзистенціалізму (М. Гайдеггер, Р. Маккіон, А. Камю, Д. Ледд, Ж. Сартр, Г. Харт, К. Ясперс).

Філософський спектр проблеми відповідальності та відповідальної поведінки особистості досліджувався відомими українськими вченими: Т. Василевською, Ю. Осокіною, Н. М'ясниковою. Психологію влади та відповідальності технічної інтелігенції розглядали З. Бзежинський, Дж. Бернхем, Т. Веблен, Дж. Гелбрейт, Х. Ленк. Велику увагу соціальній відповідальності приділяли К. Апель, В. Бьолер, Ю. Габермас, В. Гьосле, В. Кульман, П. Ульріх. Психологія творчої відповідальності в соціальних практиках висвітлювалась Б. Новіковим.

Незважаючи на численні спроби вивчення професійної відповідальності особистості, дискусійними залишаються питання структури, сутності психологічних детермінант (зовнішніх і внутрішніх), типів та її рівнів.

Проблеми концептуалізації дослідження професійної відповідальності особистості породжують суперечності в осмисленні феномену професійної відповідальності особистості, а саме:

- між апробованими, колективно-схваленими нормами організації та відповідальними діями її членів;
- між загальновизнаними управлінськими цінностями і ще не визнаними власними здобутками у відповідній професії;
- між зовнішньою суспільною оцінкою колективної відповідальності (зовнішні чинники) і власною самооцінкою (внутрішні чинники) індивідуальної професійної відповідальності;
- між зростаючою потребою в підвищенні рівня психологічної готовності фахівців до професії та їхньою професійною компетентністю.

Відомі концептуальні положення та протиріччя зумовлюють актуальність проблеми та вибір заявленої теми дисертації «Теорія та практика професійної відповідальності особистості».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано згідно з планом наукових досліджень кафедри соціальної та прикладної психології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (номер держреєстрації № 0103 U002693). Тема дисертації затверджена Вченою радою Інституту математики, економіки та механіки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (протокол № 2 від 26.10.2014 р.) та узгоджена Міжвідомчою Радою з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 3 від 28.11.2014 р.).

Об'єкт дослідження: професійна відповідальність особистості.

Предмет дослідження: психологічні складові професійної відповідальності.

Мета дослідження – на підставі теоретичних, емпіричних та прикладних досліджень розробити суб'єктно-контекстну концепцію професійної відповідальності особистості.

Для досягнення мети дослідження поставлені такі **завдання**:

1. На підставі теоретико-методологічного аналізу систематизувати та узагальнити наукові підходи до проблеми професійної відповідальності особистості.
2. За результатами проведеного аналізу обґрунтувати суб'єктно-контекстну концепцію професійної відповідальності особистості.
3. Розробити загальну стратегію та методи дослідження професійної відповідальності особистості.
4. Здійснити аналіз результатів емпіричного дослідження психологічних складових професійної відповідальності особистості.
5. Розробити прикладні аспекти формування професійної відповідальності студентів ВНЗ у формі професійно-психологічного тренінгу.

Гіпотези та засади дослідницької концепції автора.

Наукові припущення, висунуті для дослідження та пояснення фактів, що розкривають особливості професійної відповідальності особистості, зокрема:

- відповідальність особистості слід розглядати як стійку якість, до структури якої входять: зовнішньо-об'єктивне ставлення й суб'єктивне переживання в широкому діапазоні напруженості від гармонійних до конфліктних станів. Переживання напруженості та її регуляція визначає здатність керівника до продуктивної професійної діяльності;
- передбачається дослідження проблеми за загальною стратегією, яка розподіляє виклад матеріалу на етапи через обґрунтування проблеми, розробку її інструментарію, здійснення емпіричного дослідження, націленого на виявлення професійної відповідальності;
- професійна відповідальність обумовлена зовнішньою та внутрішньою детермінацією: зовнішню детермінацію складають фактори: інстанція відповідальності, об'єкт, суб'єкт, часова складова, та внутрішню: «когнітивний», «поведінково-результативний» та «емоційний» з переважанням «когнітивного компоненту»;
- професійну відповідальність особистості варто досліджувати як: форму регуляції поведінки працівника, інтегральну властивість, обсяг і якість старетегічного самоконтролю і саморганізації праці, вона має адресата власної та групової відповідальності за соціальними нормами діяльності;
- ставленням особистості до наслідків роботи, які диференціюються на безпечні і небезпечні, суттєво відрізняються між собою функціонально і за індикаторами психологічних складових.
- професійна відповідальність залежить від рівня ризику та небезпеки на робочому місці: чим вищий рівень ризику до професії, тим нижчий рівень страху перед відповідальністю працівника.

Теоретико-методологічна основа дослідження: Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України (введено в дію Указом Президента України від 14 березня 2016 року № 92/2016); наукові підходи: **гуманістичний** (А. Маслоу, К. Роджерс, Ф. Перлз); **атрибутивний** (Дж. Конор-Сміт, А. Уодсуорт, У. Аткинсон, Г. Уіткін, Р. Мосс, Л. Мерфі, Д. Макклелланд, Р. Лазарус, С. Розенцвейг, Дж. Роттер,

А. Томсен, Н. Хаан, Ф. Фрайденберг, С. Фолкман, С. Шварц, Дж. Шефер); **психотерапевтичний** (А. Бандура, А. Елліс, Ж. Сартр, В. Франкл, З. Фрейд, І. Ялом); **психолого-педагогічний** (І. Бех, З. Борисова, В. Горбачов, Ж. Завадська, Т. Морозкіна, Н. Румянцева, В. Семиченко, Л. Славін, Л. Шевченко); **особистісно-ситуаційний** (К. Абульханова-Славська, Є. Климов, Б. Ломов, С. Рубінштейн); **соціально-психологічний** (В. Агеев, С. Анісіпов, Ш. Бюлер, М. Бахтін, С. Баранова, О. Бодальов, М. Боришевський, А. Брушлінський, М. Головка, Л. Грядунов, Л. Коршунов, М. Койнов, В. Кузнєцова, С. Максименко, В. Морозова, К. Муздибаєв, О. Лазорко, О. Леонтєв, Д. Леонтєв, М. Савчин, О. Сухінська, Т. Сидоров, А. Сагань, А. Слободський, О. Плахотний, Н. Табунова, Г. Тульчинський, Б. Цветкова).

Джерела даної роботи складають опубліковані матеріали досліджень професійної відповідальності особистості; емпіричні дані, отримані автором під час проведення досліджень та професійно-психологічного тренінгу «Формування професійної відповідальності особистості та орієнтації на результат».

Організація та експериментальна база дослідження. Дослідження проводились упродовж 2013-2018 рр. на контингенті 502 осіб, з них 211 фахівців безпечних професій (держслужбовці студентського місцевого самоврядування, бібліотекарі, продавці канцтоварів) та 211 фахівців небезпечних професій (інспектори патрульної поліції, пожежні-рятувальники, військовослужбовці зони АТО); також були досліджувані 80 студентів, з них – 40 студентів спеціальності «Французька та німецька філологія» і 40 студентів спеціальності «Судноводіння».

З метою вирішення завдань дослідження та забезпечення вірогідності його результатів використано **комплекс методів**:

теоретичних – систематизація та узагальнення наукових підходів проблеми дослідження;

емпіричних – опитувальники «Якорі кар'єри» Е. Штейна, «Втрати і надбання персональних ресурсів» Н. Водоп'янова, М. Штейна, «Рівень суб'єктивного контролю» (РСК) Дж. Роттера. «Діагностика рівня відповідальності» С. Руденка, «Схильності до ризику» Шуберта; анкета «Ставлення до професійної відповідальності особистості» (авторська розробка); 16-факторний опитувальник Р. Кеттелла; стандартизоване інтерв'ю «Складові професійної відповідальності» за Л. Дементій;

математичної статистики – частотний, факторний, кластерний, дисперсійний аналізи, розрахунки за критеріями F Фішера, T Стюдента, H Крускала-Уолліса. Статистичне опрацювання даних здійснювалось за допомогою комп'ютерної програми SPSS 20.0 for Windows.

Наукова новизна даної роботи визначається тим, що:

вперше в українській психології запропоновано теоретичні та прикладні підходи до розв'язання проблеми сумлінності фахівців ризиконебезпечних професій, та керівників, що обіймають посади з високим рівнем відповідальності за наслідки роботи;

- на підставі авторської суб'єктно-контекстної концепції професійної відповідальності особистості узагальнено теоретико-експериментальні дані щодо психологічних складових професійної відповідальності особистості;

- розкриті відмінності впливу об'єктивних та суб'єктивних чинників професійної відповідальності особистості;
- теоретично та емпірично обґрунтовано зовнішню та внутрішню детерміновану структуру професійної відповідальності особистості, до якої входять такі психологічні складові: зовнішня (об'єкт, суб'єкт, інстанція відповідальності, часова складова); внутрішня (когнітивна, поведінково-результативна, емоційна);
- розроблена та емпірично обґрунтована типологія професійної відповідальності особистості (безпечний та небезпечний тип);
- встановлено відмінності професійної відповідальності особистості за гендерним, віковим, статусно-рольовим аспектами та рівнем ризику і небезпеки;
- *розроблена* анкета «Ставлення до професійної відповідальності особистості»;
- *розроблені* прикладні аспекти (методичні рекомендації) професійно-психологічного тренінгу «Формування професійної відповідальності особистості та орієнтації на результат».
- *уточнено* зміст поняття професійної відповідальності особистості.

Теоретична значущість дослідження полягає в розширенні знань про професійну відповідальність особистості та систематизації понятійного апарату; обґрунтована доцільність формування професійної відповідальності студентів ВНЗ та працівників небезпечних професій; визначено зміст та структуру, рівні, типи професійної відповідальності особистості.

Практичне значення дослідження полягає у використанні отриманих нами даних щодо формування професійної відповідальності студентів. Розроблений професійно-психологічний тренінг, який апробований та впроваджений автором під час роботи з представниками небезпечних та безпечних професій з підвищеним рівнем професійної відповідальності.

Матеріали дослідження використані автором для розробки навчальних і робочих програм з дисциплін «Психологія професійної відповідальності», «Профорієнтація та профвідбір», «Психодіагностика», «Психологія праці», **упроваджені** в Одеському національному університеті ім. І. І. Мечникова (довідка № 13-01-2323 від 14.11.2018 р.), Одеському державному університеті внутрішніх справ (довідка від 5.10.2018 р.), Одеському інституті Міжрегіональної Академії управління персоналом (довідка № 229 від 31.10.2018 р.), Християнському гуманітарно-економічному відкритому університеті, м. Одеси (довідка № 5004 від 3.12.2018 р.), Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки, м. Луцьк (довідка № 03-28/02/3100 від 05.11.2018 р.), Південноукраїнському національному педагогічному університеті імені К. Д. Ушинського, м. Одеси (довідка № 3152/11 від 07.12.2018 р.), Кропивницькому інституті ПВНЗ «Університету сучасних знань», м. Кропивницький (акт № 1-07/20-1 від 11.02.2019 р.), Національному університеті цивільного захисту України, м. Харків (акт від 17.01.2019 р.)

Проведено тренінгові заняття з особовим складом Одеського національного морського університету (довідка № к/1337 від 14.11.2018 р.), Військової Академії м. Одеси (довідка № 24/4/418 від 28.11.2018 р.), Військової частини А 11-13 м. Одеси (довідка № 1073 від 25.10.2018 р.).

Надійність та достовірність результатів дослідження забезпечена методологічною і теоретичною обґрунтованістю вихідних даних, аргументованістю теоретичних висновків, валідністю комплексу методів, адекватних меті та завданням дослідження; поєднанням кількісного та якісного аналізу результатів дослідження й використанням методів математичної статистики.

Особистий внесок здобувача. Розроблені автором наукові положення та одержані емпіричні дані є самостійним внеском для дослідження проблеми професійної відповідальності особистості. У статтях, написаних у співавторстві з Ю. Д. Комаровою, здобувачеві належить основна ідея робіт, емпіричне обґрунтування динаміки ціннісних орієнтацій подружніх пар, а також її взаємозв'язок з моральною відповідальністю. Доробок здобувача становить 85 %.

У статті, написаній у співавторстві з Р. В. Соколовським та І. Ф. Нізамутдіновим, дисертантці належить 75 % доробку інформації, яка розкриває сутність дослідження професійної відповідальності військовослужбовців зони АТО, а також передумови інноваційних засобів медико-психологічної реабілітації у провідних країнах світу та в Україні.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження доповідалися й обговорювалися на розширених засіданнях кафедри соціальної та прикладної психології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (2013-2016), засіданнях секції психологів в Одеському Будинку вчених (Одеса, 2014).

Головні положення дисертації були представлені на 24 конференціях, зокрема, 11 міжнародних науково-практичних конференціях: III Міжнародній науково-практичній конференції «Соціальний розвиток країн одного поясу та одного шляху: розвиток Нового Шовкового шляху в Україні» (Одеса, 2017); III Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми переживання життєвої кризи» (Ніжин, 2011); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та економічні передумови участі суб'єктів публічного права в приватних відносинах: загальнодержавні та регіональні аспекти» (Ніжин, 2011); II Міжнародній науково-практичній конференції «Соціальні трансформації: сім'я, шлюб, молодь транспорт і інноваційний менеджмент в країнах Нового Шовкового Шляху» (Одеса, 2017); V Міжнародній науково-практичній конференції «Здоров'я, освіта, наука і самореалізація молоді» (Луцьк, 2013); II Міжнародній науково-практичній конференції «Соціальні, психологічні та політичні проблеми транскордонної безпеки» (Одеса, 2016); I Міжнародній науково-практичній конференції «Практична психологія XXI століття: проблеми та перспективи» (Горлівка-Алчевськ, 2013); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Особистість у сучасному світі: проблеми розвитку та психологічної допомоги» (Ніжин, 2013); «Психологія особистості: теорія, досвід, практика» (Одеса 2012); I Міжнародній науково-практичній конференції «Соціальні, психологічні, та політичні проблеми транскордонної безпеки» (Одеса, 2013), XIV Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасного управління: в соціально-економічних, гуманітарних та технічних системах» (Одеса, 2018); а також на п'яти Всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Професійна підготовка

фахівців соціально-педагогічної сфери в умовах інтеграції України до Європейського освітнього простору» (Ніжин, 2012); XII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми сучасного управління: економічні, екологічні, політико-правові, історичні, культурні, ментальні аспекти» (Одеса, 2016); XIII Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Актуальні проблеми сучасного управління: в соціально-економічних, гуманітарних та технічних системах» (Одеса, 2017); III Всеукраїнському психологічному конгресі з міжнародною участю «Особистість у сучасному світі» (Київ, 2014); Всеукраїнській психологічній літній школі з психології «Національні наукові психологічні школи: історія та сучасність» (Одеса, 2016); окрім того, на восьми міжрегіональних й міжвідомчих конференціях: «XV читання ім. В. В. Подвисоцького» (Одеса, 2016); професорсько-викладацькій науково-технічній конференції (Одеса, 2017); регіональній науково-практичній конференції «Інноваційні підходи в роботі практичного психолога Кіровоградського регіону» (Кіровоград, 2011); «Майбутній практичний психолог у вирішенні психологічних проблем Кіровоградського регіону» (Кіровоград, 2011), міжвузівській науково-практичній конференції до Дня науки «Перспективні напрямки вітчизняної науки» (Одеса, 2018); Міжрегіональній науково-практичній конференції «Сучасні методи організації медико-психологічної реабілітації учасників АТО в санаторно-курортних умовах» (Харків, 2017); VI міжвідомчій науково-технічній конференції «Актуальні проблеми психологічної допомоги, соціальної та медико-психологічної реабілітації учасників АТО» (Київ, 2016); Міжвузівській науково-практичній конференції «Наука XXI століття: перспективи розвитку та пріоритетні напрямки досліджень» (Одеса, 2017).

Кандидатська дисертація «Психологічні складові потенціалу самореалізації особистості» за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології була захищена у 2010 р. у Волинському національному університеті імені Лесі Українки. Положення та висновки кандидатського дослідження у докторській дисертації не використовувалися.

Публікації. Результати дослідження висвітлено в 35 друкованих працях: 1 монографії; 16 статтях у виданнях, затверджених МОН України як фахові у галузі психології; 7 розміщено у міжнародних наукометричних базах; 11 публікацій – в матеріалах науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до кожного розділу, списку використаних джерел (493 найменування, з них – 22 англійською мовою), 7 додатків на 63 сторінках. Загальний обсяг – 531 стор. Основний обсяг складає 392 стор. Ілюстративний матеріал подано у 63 таблицях на 42 стор. та 13 рисисунках на 6 стор.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми, її актуальність, сформульовано об'єкт, предмет, мету, завдання і методи дослідження, розкрито методологічні та методичні підходи; висвітлено наукову новизну, теоретичне і практичне значення роботи;

наведено дані про особистий внесок автора, апробацію результатів дослідження та публікації за темою дисертації.

У першому розділі – **«Методологічні передумови дослідження професійної відповідальності особистості»** – розкрито передумови дослідження зазначеної проблеми, здійснено теоретико-методологічний аналіз проблеми в працях вітчизняних та зарубіжних науковців; висвітлено наукові позиції вивчення феноменів відповідальності та професійної відповідальності особистості, співвідношення понять свободи та відповідальності; розглянуто теоретичні підходи щодо структури професійної відповідальності особистості.

Аналіз основних підходів до розуміння поняття професійної відповідальності особистості у зарубіжній та вітчизняній психології показав, що відповідальність особистості є важливою міждисциплінарною, багатоаспектною, комплексною проблемою в системі наук про людину, що дає змогу значно розширити можливості феномену за рахунок власних зусиль, інтернального контролю, обов'язків, ціннісних орієнтацій, мотивів, ризику та небезпеки.

Експериментальне вивчення даного феномену в зарубіжній психології ґрунтується на гуманістичному підході, що вивчає професійну відповідальність: а) з позицій гуманістичної психології та психотерапії (А. Маслоу, К. Роджерс); б) морального розвитку особистості (Ф. Перл, Ж. Піаже, Л. Колберг, К. Хелкам, Х. Хекхаузен); в) особистісної свободи (С. К'єркегор, Л. Мей, Ж. Сартр, В. Франкл, К. Ясперс). В атрибутивному підході відповідальність і локус контролю часто розтлумачують як синонімічні поняття (У. Аткінсон, Дж. Конор-Сміт, Д. Макклелланд, Л. Мерфі, Р. Мосс, Р. Лазарус, С. Розенцвейг, Дж. Роттер, Н. Хаан, А. Томсен, Г. Уіткін, А. Уодсуорт, Ф. Фрайденберг, С. Фолкман, С. Шварц, Дж. Шефер).

Проблема відповідальності в психотерапевтичному підході аналізується як надання психологічної допомоги (А. Бандура, О. Вепшег, Ж. Сартр, В. Франкл, З. Фрейд, І. Ялом).

Проблемою професійної відповідальності у вітчизняній психології займалися українські науковці, що класифікували ряд напрямків дослідження професійної відповідальності (Г. Ложкін, О. Лозорко, І. Сагань, В. Прядеїн, Л. Дементій, М. Койнов).

В психолого-педагогічному підході досліджується проблема виховання відповідальності на різних вікових етапах становлення особистості – йдеться про умови, фактори, прийоми, що впливають на виховання цієї якості (Л. Славін, В. Горбачов, З. Борисова, Ж. Завадська, Л. Шевченко, І. Бех, Т. Морозкіна, Н. Румянцева, В. Семиченко).

Особистісно-ситуаційний підхід розглядає професійну відповідальність з позиції особистісних та ситуаційних детермінант (С. Рубінштейн, К. Абульханова-Славська, Б. Ломов, Є. Климов, Ж. Завадська і Л. Шевченко).

Соціально-психологічний напрямок досліджує відповідальність як:

- феномен, що залежить від рівня розвитку групи, характеру спільної діяльності в колективі (В. Агаєв, С. Анісіпов, Ш. Бюлер, М. Боришевський,

А. Брушлінський, М. Головка, Л. Грядунов, М. Койнов, В. Кузнєцова, С. Максименко, В. Морозова, К. Муздибаєв, О. Леонтєв, Д. Леонтєв, М. Савчин, А. Слободський, К. Семиноженко, Н. Табунова, Б. Цветкова, О. Плахотний, Г. Тульчинський, Л. Коршунов);

- обов'язок (О. Спіркін, Н. Головка, Л. Грядунова, Л. Коршунова, Л. Косолапова);

- інтегративна властивість (Л. Дементій, М. Койнов, В. Прядеїн);

- морально-вольова якість, як морально-етична категорія (Г. Васянович, М. Бахтін, Б. Братусь, Н. Желаєвська, Т. Гаєва, В. Кузнєцова, І. Мар'єнко, В. Морозова, В. Сафін, М. Савчин, В. Татенко, І. Тимошук, Г. Тульчинський);

- інтегруюча характеристика особистості (А. Куриця; О. Лазорко; Н. М'ясникова);

- складне професійно значуще утворення (Е. Зеєр, С. Баранова);

- властивість особистості суб'єкта (Л. Дементій, К. Василевська);

- особистісна, системна якість, що виділяється в морально-етичному аспектах (Г. Васянович, М. Савчин, І. Тимошук);

- професійна відповідальність як детермінуючий психологічний фактор кар'єрного просування та самореалізації (Е. Зеєр, І. Тимошук; Н. Желаєвська);

- «за щось», «перед ким» (С. Баранова, Г. Васянович, О. Шалдибіна);

- самоорганізація та організація професійної діяльності фахівця (С. Баранова, Г. Васянович, М. Савчин, О. Шалдибіна, К. Муздибаєв, Н. Желаєвська).

Теоретичний аналіз проблеми включає аспекти структурно-функціонального і динамічного вивчення професійної відповідальності в описі змісту, рівнів та форм відповідальності (К. Муздибаєв, В. Сафін, А. Спіркін, Т. Сидорова, М. Савчин, В. Прядеїн, К. Хелкам та ін.).

Серед розмаїття підходів до вивчення психологічної структури професійної відповідальності виділено три основні її види: трикомпонентну структуру (Л. Дементій, О. Плахотний, М. Савчин); факторну структуру (М. Бахтін, Н. Басюк, В. Прядеїн, О. Перлін, Е. Рудковський); функціональну структуру (К. Муздибаєв, Т. Сидорова).

Теоретико-методологічний аналіз, систематизація та узагальнення наукових підходів до проблеми професійної відповідальності особистості довели, що у зарубіжній психології напрямки дослідження відповідальності висвітлювались з точки зору: гуманістичного тлумачення відповідальності, як: а) провідна якість особистості; б) критерій морального розвитку особистості; когнітивного тлумачення відповідальності, як: а) атрибуція відповідальності; б) зв'язок з концептом локусу контролю.

У другому розділі – **«Суб'єктно-контекстна концепція професійної відповідальності особистості»** – розкрито зміст основних положень концепції професійної відповідальності як професійно-значущої властивості особистості.

Концепція є результатом аналізу та узагальнення поглядів вітчизняних та зарубіжних вчених на проблему відповідальності та авторського розуміння сутності професійної відповідальності з огляду суб'єкта, об'єкта, суб'єктності та контекста.

Обґрунтована теоретична модель професійної відповідальності та типологія професійної відповідальності особистості; висвітлено зв'язок професійної відповідальності з особистісними та ситуаційними детермінантами; подано психологічний аналіз безпеки, ризиків та особистісних ресурсів у професійній сфері життєдіяльності, релевантних змісту відповідальності.

Про важливість суб'єктивної форми відповідальності писали К. Абульханова-Славська, Л. Дементій, Т. Лазорко, К. Муздибаєв, М. Савчин, Т. Сидоров, В. Петровський, В. Подшивалкіна, С. Рубінштейн, В. Татенко, Ш. Шварц, В. О. Ядов. В нашій концепції поняття професійної відповідальності тлумачиться з урахуванням категорій «активність» і «суб'єкт», а також «контекст».

Професійний контекст відповідальності у нашому розумінні – сукупність предметних завдань, організаційних, технологічних форм і методів діяльності, ситуацій соціально-психологічної взаємодії, характерних для певної сфери професійної діяльності.

Структура професійної відповідальності теоретично пояснюється за рахунок зовнішньої та внутрішньої детермінації.

Об'єкт професійної відповідальності ми порівнюємо з компонентами діяльнісної структури за Г. Суходольським: морфологічним, аксіологічним, праксіологічним, онтологічним.

Обґрунтовано теоретичну структуру професійної відповідальності особистості, до якої належать: об'єкт, суб'єкт, інстанція відповідальності та часова складова відповідальності (рис. 1).

Професійні відносини являють собою суб'єкт-суб'єктні відносини. Відповідно, крім суб'єкта відповідальності має існувати, ще інший суб'єкт, перед яким власне і треба «відповідати» – інстанція відповідальності. На думку К. Муздибаєва, інстанція відповідальності є органом, що оцінює і контролює діяльність суб'єкта відповідальності і, в разі потреби застосовує необхідні санкції.

Наявність інстанції, перед якою працівник має відповідати за неправильні дії, є результатом професійної сфери життєдіяльності особистості. Функціями інстанції відповідальності виступають: а) наглядання; б) контроль; в) коригування; г) санкціонування відповідальної (безвідповідальної) поведінки; д) стимулювання. Кількість інстанцій, яким підзвітний працівник, широка і залежить від сфери та виду професії.

У свідомості особистості інстанціям приписується ступінь авторитету працівника: високий, нейтральний, або ними нехтують (їх значення заперечується). Результатом розвитку професійної відповідальності стає перехід від інстанції зовнішнього контролю до внутрішнього, тобто самоконтролю особистості.

За часовою складовою професійну відповідальність поділяємо на три різновиди:

1. Проспективний
2. Ретроспективний
3. Перспективний.

Кожний із аспектів поєднано зі складовими діяльності: онтологією, морфологією та праксіологією.

Рис. 1. Схема зовнішньодетермінованої структури професійної відповідальності

Важливими моментами, які не висвітлюються дослідниками, є те, що професійну відповідальність розглянуто,

по-перше, крізь призму часової перспективи: а) відповідальність за вчинену дію – ретроспективний аспект; б) відповідальність за те, що необхідно здійснити – перспективний:

по друге, за що суб'єкт несе відповідальність, що покладено на нього або прийнято ним самим для виконання;

по-третє, професійна відповідальність пов'язана з авторитетним адресатом відповідальності: перед ким суб'єкт несе відповідальність, звітує;

по-четверте, «як фахівець відповідає», тобто як, яким чином, завдяки яким механізмам і умовам, в яких робочих ситуаціях він реалізує професійну відповідальність, є дійсно професійно відповідальною особистістю.

Критичний аналіз робіт щодо вивчення структури професійної відповідальності (В. Плахотний, В. Прядеїн, В. Сафін, Т. Сидорова, Л. Колберг та ін.) дав змогу обґрунтувати внутрішньодетерміновану трискладову структуру, що включає когнітивний, емоційний та поведінково-результативний компоненти (рис. 2).

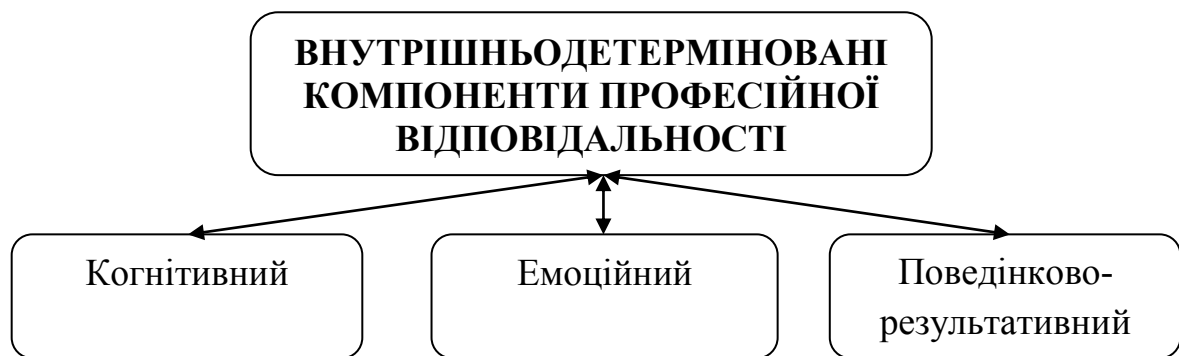

Рис. 2. Схема внутрішньодетермінованої структури професійної відповідальності

Когнітивний компонент професійної відповідальності розглянуто, насамперед, як процес усвідомлення сутності і необхідності відповідальності, а також як умови, в яких вона реалізується.

Незважаючи на те, що когнітивний компонент досить часто визначався як предмет дослідження, то його об'єкт – відповідальність (а деякі з них, як уже вказувалося, зовсім зводили відповідальність до когнітивного компоненту) як правило, вона розумілась надто узагальнено (Л. Колберг, О. Спіркін, К. Хелкам та ін.).

Особливістю авторського підходу до структури відповідальності в цілому і до окремих її компонентів зокрема є перетворення кожного компонента в операційно-вимірний конструкт. Отже, когнітивний компонент операціоналізований у наступні параметри:

- усвідомлення сутності професійної відповідальності як особистісної характеристики;
- передбачення результатів своєї діяльності;
- усвідомлення готовності прийти на допомогу іншому (співробітнику, студенту) у відповідальній ситуації;
- усвідомлення готовності йти на ризик заради досягнення результату.

Емоційний компонент відображає, перш за все, переживання в ситуації «відповідальних завдань». Вивчення і введення в структуру відповідальності емоційного компонента має вагоме значення, оскільки емоції відіграють важливу роль в опосередкуванні реакцій особистості на зовнішні вимоги.

У структурі відповідальності емоційний компонент займає особливе місце у зв'язку з тим, що він є критерієм прояву ціннісно-смыслового ставлення до відповідального завдання. Емоційний компонент може відігравати подвійну роль у прийнятті та в процесі реалізації відповідальності. Позитивне емоційне ставлення до відповідальних ситуацій сприяє розгортанню творчої, конструктивної активності у професійній діяльності.

Негативні емоційні стани, навпаки, гальмують і сам процес прийняття відповідальності і процес виконання відповідальних справ. Будь-яка відповідальна справа супроводжується емоційними переживаннями. Це пов'язано з професійною та особистісною значущістю відповідальних справ, оскільки як відповідальне завдання – це завжди свого роду виклик особистості; з необхідністю «відповідати» перед кимось або навіть самим собою.

У суб'єктно-контекстному підході емоційний компонент включає:

- емоційне ставлення до прийняття нових обов'язків (зобов'язань);
- емоційне ставлення до обіцянок;
- емоційне ставлення до труднощів;
- переживання в ситуації невиконання професійної діяльності;
- емоційне ставлення (переживання) за якість професійної діяльності.

Поведінково-результативний компонент включає в себе необхідні показники виконання відповідальної справи та її результату за такими параметрами:

- тимчасове забезпечення професійної діяльності;
- якісне виконання професійної діяльності;
- подолання труднощів на роботі;
- забезпечення умов професійної діяльності;
- доведення професійної діяльності до отримання результату;
- виключення опіки та зовнішнього контролю (самостійність).

З урахуванням розглянутих методологічними установок ми даємо власні визначення відповідальності та професійної відповідальності.

Професійна відповідальність нами розуміється як сформована в процесі виконання професійної діяльності стійка, інтегративна, професійно-значуща особистісна властивість, що виявляється на когнітивному, емоційному та поведінково-результативному рівнях, і характеризує здатність фахівця до прийняття на себе відповідальності щодо досягнення актуальних цілей та результатів професійної діяльності.

Обґрунтовано типологію професійної відповідальності в суб'єктно-контекстній концепції, яку пов'язано з рівнем небезпеки, у зв'язку з чим було взято за основу праці С. Яковенка, який досліджував проблему психологічної безпеки працівників органів та підрозділів внутрішніх справ. За С. Яковенком небезпека (як статистична ймовірність настання певних негативних наслідків) та ризик (як суб'єктивне

уявлення людини про ймовірність настання небажаних для неї наслідків) – невід’ємні складові діяльності працівників екстремальних професій.

В теоретичному спектрі ми виокремлюємо безпечний та небезпечний типи професійної відповідальності.

Виявлено, що, відповідальна поведінка зазнає подвійної детермінації. Серед чинників та причин реалізації виділено внутрішні особистісні детермінанти, що пов’язані з суб’єктом відповідальності – особистістю (рівень розвитку відповідальності, тип відповідальності, характеристики та можливості особистості, особиста значущість) та зовнішні ситуативні – пов’язані з контекстом відповідальності – ситуацією (об’єктивні труднощі завдань; значущість предмета, інстанції відповідальності; параметри ситуації виконання).

Таким чином, міра відповідальності як аспект цілісної відповідальної поведінки, піддається подвійній детермінації – за рахунок особистісних (суб’єктних) чинників і ситуації (контексту).

На підставі досліджень Р. Агузумцяна, В. Білоуса, М. Качинського, Е. Мурадяна, Н. Нижника, Г. Ситника, А. Уолферса, С. Яковенка, безпека розглянута в контексті професійної відповідальності. Згідно праць Г. Айзенка, В. Бодрова, М. Катіліна і П. Катіліна, М. Котіка, В. Кроуфорда, С. Савенка, Г. Хана та ін. визначено загальні диференційовані показники схильності до небезпеки: особливості темпераменту, недостатність сенсомоторної координації, недостатність уваги та уяви, надмірно висока схильність до ризику.

В суб’єктно-контекстній концепції професійну відповідальність розглянуто як спосіб професійної діяльності та особистісний ресурс, як здатність особистості діяти оптимально у невизначених, критичних й навіть граничних для особистості ситуаціях. Відповідальність може бути актуальним і потенційним (латентним) ресурсом особистості. Виступаючи в якості ресурсу особистості, відповідальність є основою психічного комфорту, зниження напруженості. Усвідомлення і оцінка вкладених зусиль у подолання важких ситуацій або побудови, досягнення успіхів і т.д. підвищують у відповідальних людей задоволеність професією.

Отже, суб’єктно-контекстуальна концепція професійної відповідальності особистості інтегрує різні погляди на неї, що і дозволило обґрунтувати авторську модель професійної відповідальності й програму дослідження її складових.

У третьому розділі – «Загальна стратегія і методи дослідження професійної відповідальності особистості» – описані етапи дослідження, параметри вибірки, основні діагностичні прийоми дослідження.

Загальна кількість апробованих респондентів: 502, з них 80 студентів (40 філологів та 40 судноводіїв) та 422 працівники; за гендерним показником 422 особи були порівну розділені за чоловічою (211 осіб, 50 %) та жіночою статтю (211 осіб, 50 %); за віковим діапазоном, нами були взяті до уваги досліджувані таких 3-х вікових категорій: 20-30 років (139 осіб, 33,2 %), 31-50 років (141 особа, 33,3 %), 51-70 років (142 особи, 33,4 %); за соціальним статусом, було проведено дослідження за 2 категоріями: керівники (106 осіб, 24 %) та звичайні працівники (316 особи, 76 %); за рівнем освіти виділені особи із вищою освітою (219 осіб, 52 %) та

середньоспеціальною (203 особи, 48 %); за зайнятістю були взяті до уваги: військовослужбовці зони АТО (70 осіб, 16,6 %), держслужбовці відділу громадського самоврядування в Одеській області (71 особа, 16,7 %), бібліотекарі обласної бібліотеки М. Грушевського (70 осіб, 16,6 %), інспектори патрульної служби Одеського обласного управління внутрішніх справ (70 осіб, 16,6 %), рятувальники головного управління державної служби з надзвичайних ситуацій України в Одеській області (70 осіб, 16,6 %), продавці канцтоварів торгової мережі канцелярських товарів «Akvarrel» (70 осіб, 16,6 %).

Спираючись на праці В. Подшивалкіної, які спрямовані на розробку мікро- та макросоціальної інженерії, здійснено диференціацію типів організаційних структур (інтегративно-нормативний, диференційно-нормувальний, інтегративно-творчий, диференційно-креативний), обраних для проведення емпіричних досліджень. Із запропонованих В. Подшивалкіною типів організаційних структур найбільшу за чисельністю було співставлено з інтегративно-нормативним типом організації.

Виходячи з запропонованої концепії професійної відповідальності особистості, досліджено та емпірично обґрунтовано психологічні складові елементи професійної відповідальності.

Для дослідження внутрішньодетермінованої структури професійної відповідальності нами використана батарея тестів, яка розділена у відповідності зі складовими:

- за когнітивним компонентом професійної відповідальності були взяті за основу такі опитувальники: «Якорі кар'єри» Е. Штейна; «Рівень суб'єктивного контролю» Дж. Роттера; «Діагностика рівня відповідальності» С. Руденка;
- за поведінково-результативним компонентом професійної відповідальності особистості – опитувальник «Втрати і надбання персональних ресурсів» Н. Водоп'янова та М. Штейна, стандартизоване інтерв'ю «Складові професійної відповідальності» Л. Дементій, тест «Схильності до ризику» Шуберта;
- за емоційним компонентом професійної відповідальності особистості – методика «Мотиваційні здібності: свідомі мотиви», запропонована Ю. Кулем у 2001 році, українською адаптована С. Вороною, інтерв'ю «Складові професійної відповідальності».

До зовнішньодетермінованої структури професійної відповідальності особистості належать такі компоненти: об'єкт, суб'єкт, інстанція відповідальності та часова складова, що направлена на перспективний, ретроспективний та пропріоцептивний аспекти. Для того, щоб розкрити сутність суб'єктно-контекстної концепії, в яку включена зовнішня структура об'єкту досліджуваної проблеми, було розроблено анкету «Ставлення до професійної відповідальності особистості».

Вона проводилася на 422 досліджуваних, в перших інтерпретаціях мала більшу кількість висловлювань. Для надійності та валідності результатів деякі питання були видалені, інші доповнені. В заключному висновку, анкета включає 70 питань, які висвітлюють сутність 4 основних компонентів: об'єкта, суб'єкта, інстанції та часової складової. Питання потрібно співставити за 5-бальною шкалою.

Методи математико-статистичного аналізу використані відповідно до мети і завдань дисертаційного дослідження. Для обґрунтування емпіричної структури

складових професійної відповідальності особистості було використано факторний аналіз; для емпіричної типології професійної відповідальності – кластерний аналіз середніх значень; за критерієм Т Стюдента для незалежних змінних були виявлені гендерні відмінності відповідальності за рівнем професійного ризику та небезпеки, відмінності професійної відповідальності за статусно-рольовою позицією на робочому місці; за Н-критерієм Крускала-Уолліса виявлено відмінності в професійній відповідальності за віковим діапазоном.

Отже, загальна стратегія та методи нашого дослідження професійної відповідальності особистості визначила етапи проблемного викладу матеріалу: обґрунтування проблеми й розробка її інструментарію емпіричного дослідження, націленого на виявлення професійної відповідальності особистості. Організаційний план проблеми та основні етапи його здійснення спрямовані на емпіричну перевірку гіпотез та ідей автора. Узагальнена логіка добору методів дослідження дозволила висвітлити наукову проблему, а саме її професійну відповідальність. При визначенні загальної стратегії поставленої проблеми підібрано адекватну вибірку, яка відповідає її цілям і завданням, та описано базу емпіричного дослідження.

У четвертому розділі – «Емпіричне обґрунтування концепції професійної відповідальності особистості» – здійснено диференційний аналіз видів діяльності та професій спеціаліста; узагальнено характеристики показників професійної відповідальності особистості за кожним із психодіагностичних тестів; емпірично досліджено структуру та типологічні особливості професійної відповідальності особистості; визначено вікові та гендерні відмінності професійної відповідальності; виявлено відмінності професійної відповідальності за рівнем ризику, небезпеки в професії та статусно-рольовою позицією на робочому місці.

Охарактеризовано особливості діяльності представників досліджуваних професій. В Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України наголошується, що в наш час велика кількість фахівців працює в небезпечних для життя й здоров'я умовах, що підлягають впливу стресогенних чинників. До таких професій відносять космонавтів, льотчиків-випробувачів, військових, пожежних, рятувальників, працівників правоохоронних органів, шахтарів і ін.

Опираючись на подані вище концептуальні положення, обрано досліджуваних двох категорій: представників небезпечних й безпечних професій. До представників небезпечних професій ми віднесли інспекторів патрульної поліції, пожежників та військовослужбовців зони АТО.

Також для порівняння в категорію безпечних професій були включені досліджувані, які працюють в сфері місцевого самоврядування (держслужбовці), в сфері торгівлі та послуг (бібліотекарі, продавці канцтоварів).

Диференціацію видів діяльності здійснено з урахуванням напрацювань М. Когана, К. Маркса, В. Суходольського, Л. Ніколова, Є. Климова щодо професій та професіогенезу.

Спираючись на дослідження В. Суходольського, співставлено складові діяльності: морфології, аксіології, онтології, праксіології з видами діяльності, які описуються у дослідженнях В. Подшивалкіної, О. Гуменюк, М. Савчина.

Емпірично досліджено структуру складових професійної відповідальності особистості за факторним аналізом. Статистичний метод факторного аналізу, дав нам можливість виділити 3 фактори за внутрішньою структурою і 4 фактори за зовнішньою структурою професійної відповідальності.

Здійснено аналіз факторів зовнішньої структури професійної відповідальності особистості. Факторний аналіз даних дозволив виділити три головні фактори, що разом пояснюють 58,042 % сумарної дисперсії як показано в таблиці 1.

Таблиця 1

Суми квадратів навантаження обертання		
Разом	% дисперсії	кумулятивний %
8,514	35,474	35,474
3,478	14,492	49,965
1,938	8,076	58,041

Нижче поданий графік крапкової діаграми розподілу факторів професійної відповідальності особистості (рис. 3), який підтверджує дані таблиці 1.

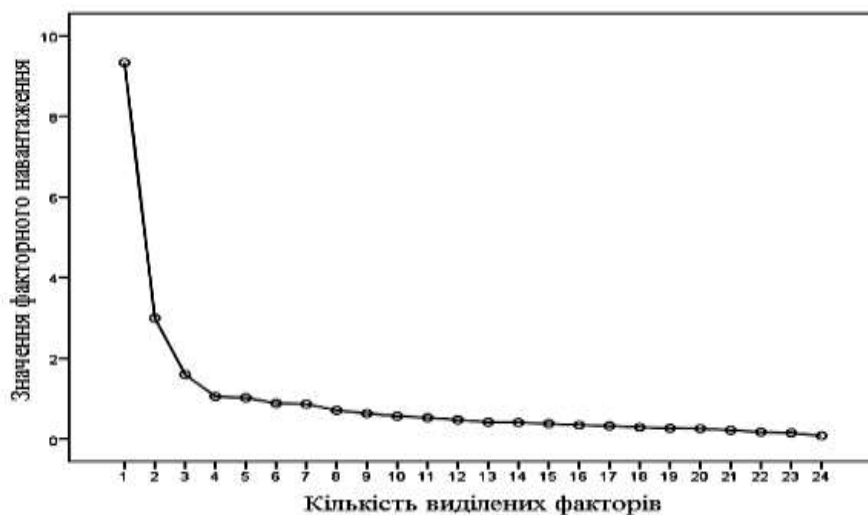

Рис. 3. Розподіл факторів професійної відповідальності

Ця діаграма дає можливість нам виділити три найбільш значимі фактори, що характеризуються крутим підйомом на графіку, а починаючи із четвертого, розташовуються в області незначущих факторів.

Виявлені фактори пояснюють 58,042 % сумарної дисперсії. При інтерпретації враховуються факторни із абсолютним значенням 0,40 і вище.

Перший фактор за сукупним обсягом пояснює 35,474 сумарної дисперсії й об'єднує 15 показників шкал. Шкали, що увійшли до даного фактору належать до опитувальника «Якорі кар'єри». (7 шкал: Професійна компетентність, Менеджмент, Автономія, Стабільність місця роботи, Стабільність місця проживання, Служіння, Інтеграція стилів життя; опитувальника «Рівень суб'єктивного контролю» (7 шкал: загальної інтернальності, інтернальності досягнень, інтернальності невдач, інтернальності в сімейних відносинах, інтернальності в області виробничих

відносин, інтернальності в міжособистісних відносинах, інтернальності в області здоров'я і хвороби; опитувальника «Діагностика рівня відповідальності» (шкала: Рівень відповідальності).

Шкали цих методик розкривають потребу в пізнавальній та когнітивній сфері, усвідомлення та взяття відповідальності за свої дії і вчинки, так і інших, тому ми назвали цей фактор «когнітивним» (табл. 2).

Таблиця 2

Структура фактору «Когнітивний компонент»

№	Шкали	Факторна вага
1	Професійна компетентність (ЯК)	,869
2	Менеджмент (ЯК)	,669
3	Автономія (ЯК)	,627
4	Стабільність місця роботи (ЯК)	,747
5	Стабільність місця проживання (ЯК)	,588
6	Служіння (ЯК)	,715
7	Інтеграція стилів життя (ЯК)	,588
8	Шкала загальної інтернальності (РСК)	,892
9	Шкала інтернальності досягнень (РСК)	,786
10	Шкала інтернальності невдач (РСК)	,744
11	Шкала інтернальності в сімейних відносинах (РСК)	,641
12	Шкала інтернальності в області виробничих відносин	,696
13	Шкала інтернальності в міжособистісних відносин	,581
14	Шкала інтернальності здоров'я і хвороби (РСК)	,688
15	Рівень відповідальності (РВ)	,749

Під когнітивним компонентом відповідальності ми розуміємо, насамперед, усвідомлення сутності і необхідності відповідальності, а також умови, в яких відповідальність буде реалізована.

Незважаючи на те, що когнітивний компонент відповідальності був досить часто предметом дослідження А. Спіркіна, К. Хелкама, Л. Колберга, як правило, він розумівся занадто узагальнено.

Особливістю нашого підходу до структури відповідальності в цілому і до окремих її компонентів зокрема є перетворення кожного компонента в операціонально-вимірний конструкт.

Отже, когнітивний компонент емпірично операціоналізований так:

- наявність професійної компетентності;
- врахування комунікативних умінь в менеджменті;
- самостійність у прийнятті рішень;
- наявність стабільності в роботі;
- уміння бути відданим своїй справі;
- уміння лаконічно розподіляти всі види професійної направленості;

- готовність брати відповідальність на себе, а не перекладати на інших;
- усвідомлення того, що сумлінна робота є запорукою успіху;
- усвідомлення того, що з тобою трапляється в негативному спектрі – це залежить від тебе самого;
- усвідомлення залежності гармонії в сім'ї від власних дій;
- усвідомлення та взяття відповідальності за професійне зростання та набуття компетенції в професії залежить від тебе самого;
- усвідомлення та взяття відповідальності за міжособистісні взаємини в колективі залежить від самої людини;
- взяття відповідальності за власне здоров'я та хвороби залежить також від самої людини;
- наявність відповідного рівня відповідальності.

Особливе значення в когнітивному компоненті ми надаємо такому параметру, як здатність передбачати результати дій або власних вчинків. Виразність даного параметра є основою регуляції поведінки особистості, орієнтації у своїй поведінці в майбутнє – на результат. У цьому компоненті інтегруються когнітивний і поведінково-результативний компоненти.

Другий фактор пояснює 14,492 сумарної дисперсії й об'єднує 5 показників шкал. Шкали, що увійшли до даного фактору, належать до опитувальників «Якорі кар'єри» (шкали: Підприємництво та Виклик); «Втрати і надбання персональних ресурсів»: Н. Водоп'янова та М. Штейна (шкала Ресурси); інтерв'ю «Складові професійної відповідальності» (Поведінкова шкала); тест «Схильності до ризику» Шуберта (шкала Ризику).

Шкали цих методик розкривають потребу в професійній відповідальності, яка направлена на поведінкову та результативну діяльність, тому ми назвали цей фактор «поведінково-результативним» (табл. 3).

Таблиця 3

Структура фактору «Поведінково-результативний компонент»

№	Шкали	Факторна вага
1	Ризику	,831
2	Підприємництво	,652
3	Ресурси	,622
4	Поведінкова	,636
5	Виклик	,495

Поведінково-результативний компонент включає в себе необхідні показники виконання відповідальної справи та її результату.

Поведінково-результативний компонент в емпіричному контексті обґрунтовується наступними параметрами:

- готовності проявити ініціативу та прийти на допомогу іншому у відповідальній ситуації (виклик);
- усвідомлення готовності йти на ризик заради досягнення результату;

- створення нових організацій, послуг, товарів (підприємництво);
- наявність внутрішнього потенціалу та внутрішніх ресурсів;
- доведення професійної діяльності до бажаного результату (поведінкова).

Виділені нами параметри, що відображають структурні компоненти відповідальності, є неоднорідними. Одні з них пов'язані з необхідними зовнішніми вимогами ситуації або конкретної професійної діяльності, інші є відносно незалежними від вимог конкретної ситуації або професійної діяльності та описують досить стійкі особистісні характеристики.

Залежно від цього їх можна умовно розділити на дві групи:

- якості, що пов'язані з необхідними обставинами професійної діяльності, готовності до неї (наприклад, забезпечення умов і засобів діяльності);
- стійкі, незалежні від професійної діяльності, якості особистості (наприклад, добровільність, самостійність, готовність йти на ризик).

Жоден з названих параметрів професійної відповідальності не відображає її в цілому, оскільки це лише частина змісту того чи іншого компонента.

Третій фактор пояснює 8,076 сумарної дисперсії й об'єднує 2 показники шкал. Шкали, що увійшли до даного фактору, належать до таких психодіагностичних методик як: тест-інтерв'ю «Складові професійної відповідальності» (шкала Емоцій), тест «Схильності до ризику», опитувальник «Мотиваційні здібності: свідомі мотиви. Ю. Куля (шкала Страху перед відповідальністю). Шкали цих методик розкривають уміння контролювати свої емоції, а також не боятися брати на себе відповідальність за власні дії та вчинки, тому ми назвали цей фактор «Емоційним» (табл. 4).

Таблиця 4

Структура фактору «Емоційний компонент»

№	Шкали	Факторна вага
1	Страх перед відповідальністю	-,599
2	Емоційна	-,767

Емоційний компонент відображає, перш за все, переживання в ситуації «відповідальних завдань». Вивчення і введення в структуру відповідальності емоційного компонента має особливе значення, оскільки емоції відіграють важливу роль в опосередкуванні реакцій особистості на зовнішні вимоги.

У суб'єктно-контекстному підході емоційний компонент операціоналізується в наступних параметрах:

- емоційне ставлення до прийняття нових обов'язків, зобов'язань, труднощів, якості професійної діяльності (емоційна);
- страх в ситуації невиконання професійної діяльності.

Здійснимо аналіз факторів зовнішньодетермінованої структури професійної відповідальності особистості.

Факторний аналіз даних дозволив виділити чотири головні фактори, які разом пояснюють 27,69 % сумарної дисперсії, що показано в таблиці 5.

Суми квадратів навантаження обертання	
% дисперсії	кумулятивний %
9,243	9,243
8,033	17,276
5,830	23,107
4,584	27,691

Нижче подана діаграма розподілу факторів зовнішньої структури професійної відповідальності особистості, яка підтверджує дані таблиці (рис. 4).

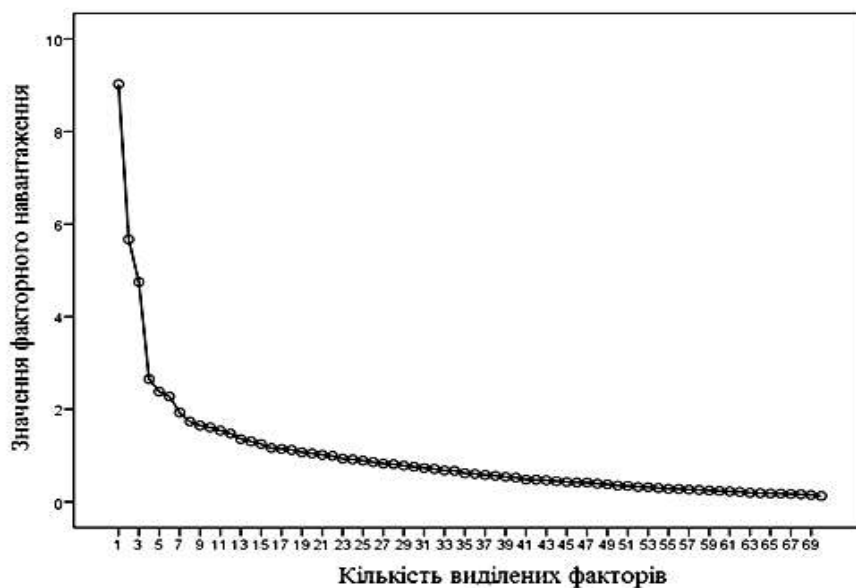

Рис. 4. Розподіл факторів професійної відповідальності

Ця діаграма, дає можливість нам виділити чотири найбільш значимі фактори, що характеризуються підйомом на графіку, а починаючи із п'ятого, розташована область незначущих факторів.

Виявлені фактори складають 27,69 % сумарної дисперсії. При інтерпретації нами враховуються факторні навантаження суджень із абсолютним значенням 0,50 і вище.

Перший фактор за сукупним обсягом пояснює 9,243 сумарної дисперсії й об'єднує 10 питань, які включені до нашої анкети і в загальній аргументації пояснюють сутність складової «інстанції відповідальності» (табл. 6).

Відповідний компонент включає ті судження в собі, які підтверджують теоретичну обґрунтованість інстанції відповідальності.

Характерними особливостями інстанції відповідальності можна спостерігати у судженнях нашої анкети, які виступають у вигляді наглядання, контролю, коригування, санкціонування відповідальної (безвідповідальної поведінки), стимулювання.

Компонент «Інстанції відповідальності»

Шкали	Факторна вага
Хотів би виправдати довіру перед іншими	,582
Я виконую відповідально професійне доручення лише тоді, коли мене контролюють	,635
Усвідомлюю готовність прийти на допомогу іншому (співробітнику, студенту) у відповідальній ситуації	,585
Я виконуватиму відповідально доручення, які надасть мені керівництво	,509
Поводячись відповідально, я тим самим намагаюсь виділитись серед інших	,526
Мав можливість результат своєї праці порівняти з іншими	,576
Усвідомлюю важливість професійного завдання, яке надає керівник	,061
Завдяки професійній відповідальності матиму можливість досягнути кар'єрного росту	,058
За рахунок колективної організації професійної діяльності, я зможу в подальшому чинити відповідально	,589
Регулювання та контроль робочого процесу – моє покликання	,675

За характером соціальних відносин інстанції більше виявлені у нашій анкеті з точки зору формальної позиції, адже ми розглядаємо і емпірично обґрунтовуємо не соціальну, не моральну, а, в першу чергу, професійну відповідальність. До формальних позицій відносяться різноманітні державні установи, їхні повноваження базуються на правилах, які мають правову силу. В нашій анкеті є ті судження, які належать до зовнішніх інстанцій: колектив, окремі працівники; та внутрішніх інстанцій: власне сумління, почуття обов'язку. Анкета направлена на мотивацію, яку застосовує керівництво (тобто інстанція) по відношенню до працівників в якості заохочення та покарання.

Другий фактор за сукупним обсягом пояснює 8,033 сумарної дисперсії й об'єднує 3 питання, які включені до анкети і в загальній аргументації пояснюють сутність складової суб'єкту професійної відповідальності (табл. 7).

Суб'єктний компонент відповідальності

№	Шкали	Факторна вага
1	В моїй професії під час виконання завдань дуже важливо керуватись власною стратегією і самоконтролем	,530
2	Професійна діяльність скерована на результат	,598
3	Маю можливість пізнати себе в професії краще	,573

Суб'єктність людини виявляється в її вітальності, діяльності, спілкуванні, самосвідомості як тенденція до самовідтворювання. З цього виходить, що, перш за все, суб'єктність необхідним чином виступає в актах цілепокладання (відтворення передбачає наявність «образу-еталону», що постійно оновлюється, спрямовує процес відтворення сутнього); по-друге, суб'єктність обумовлює свободу (врешті-решт, саме особисто індивід, а не хтось інший «за нього», здійснює відтворення, спрямовує цей процес і вказує на його завершення); і, по-третє, суб'єктність неможлива поза розвитком (індивідові доводиться діяти в складному, непередбачуваному, мінливому середовищі, і з цієї причини відтворенню підлягають нові, такі, що позначилися на попередньому кроці, способи відтворення).

В контексті професійної діяльності, особистість, як суб'єкт відповідальності, має усвідомлювати вимоги до себе, критично оцінювати свої здібності та можливості (моральний аспект), міру відповідальності і тільки після цього приймати зважене рішення в конкретному випадку.

Цей процес передбачає свободу волі особистості і може бути здійснений лише тоді, коли людина має можливість вибору – приймати чи не приймати на себе зобов'язання.

Тільки в процесі вибору можливе виявлення справжнього ставлення до належного, а не простого виконання запропонованого. Таким чином, основною передумовою і умовою прийняття відповідальності є можливість вибору.

Третій фактор за сукупним обсягом пояснює 5,830 сумарної дисперсії й об'єднує 5 питань, які включені до нашої анкети і які пояснюють сутність об'єкту професійної відповідальності (табл. 8).

Таблиця 8

Об'єктний компонент відповідальності

№	Шкали	Факторна вага
1	Я дотримуюсь норм і правил щодо виконання професійного доручення	,535
2	Отримував задоволення, коли виконував групове професійне завдання	,649
3	Виконував свої доручення, бо бажав, щоб і до моїх прохань ставились відповідально	,710
4	Виконав доручення, бо я залежний від людей, які давали їх	,709
5	Не хотів підводити тих, хто очікував від мене відповідальності в професії (навчанні)	,551

Об'єкт професійної відповідальності – це те, на що спрямована діяльність відділу. З одного боку – це те, за що відповідає відділ. Об'єкт відповідальності може складатися з матеріальних, енергетичних, транспортних, трудових ресурсів. В цьому випадку мова йде про виробничі ресурси. Їх величина повинна бути достатньою для забезпечення виробничої діяльності підприємства, організації.

Четвертий фактор за сукупним обсягом пояснює 4,584 сумарної дисперсії й об'єднує 3 питання, які включені до стандартизованої анкети і в загальній аргументації пояснюють сутність часової складової професійної відповідальності (табл. 9).

Таблиця 9

Часовий компонент відповідальності

№	Шкали	Фактор на вага
1	Я буду відповідати за результат своєї праці в майбутньому	,681
2	Фахівець своєї справи повинен відповідати за минуле, майбутнє і теперішнє під час виконання завдань	,581
3	Мені потрібно відповідати на роботі за мої дії в минулому	,542

За часовою складовою у нашій анкеті професійна відповідальність визначається за такими аспектами:

- проспективний;
- ретроспективний;
- перспективний.

Всі три аспекти за факторним аналізом відображають у таблиці часову складову: минулого, майбутнього, теперішнього. Відповідальність за вчинену дію – ретроспективний аспект (аспект минулого), який відображений у третьому питанні, факторна вага якого складає – 0,542. Відповідальність за те, що необхідно здійснити – перспективний аспект (майбутнє), відображений у першому питанні, його факторна вага складає – 0,658. Відповідальність, яка охоплює всі три аспекти часової складової (минуле, майбутнє і теперішнє) водночас відображається у другому питанні, факторна вага якого складає – 0,581.

За допомогою кластерного аналізу було виявлено два типи професійної відповідальності особистості: безпечний та небезпечний, де основними шкалами виступали ризики та небезпека.

Проведення кластерного аналізу нами реалізовано у декілька етапів. На першому етапі отримано емпіричні дані (n=422). На другому етапі здійснено підготовку даних до кластерного аналізу і внесено їх у базу даних SPSS v.20.0. Саме на цьому етапі нами визначено необхідний перелік досліджуваних показників, за яким здійснювалася кластеризація.

Перелік досліджуваних показників, що застосовані у кластерному аналізі: страх перед відповідальністю, домінування мотивації влади, рівень професійної компетентності, менеджмент, автономія, стабільність місця роботи, проживання, служіння, виклик, інтеграція стилів життя, підприємництво, внутрішні ресурси, когнітивна, поведінкова та емоційна складові, шкали загальної інтернальності, інтернальності досягнення, невдач, сімейних взаємин, виробничих взаємовідносин, міжособистісних взаємовідносин, інтернальності здоров'я, рівень відповідальності, шкала схильності до ризику.

Перелік із 24 ознак вважаємо оптимальним, оскільки, вони повною мірою охоплюють об'єкт нашого дослідження.

Проведений факторний аналіз дозволив обґрунтувати набір індикаторів психологічних складових професійної відповідальності. Можливість виділення на їхній основі типологічних груп є свідченням правомірності розгляду окремих психологічних складових професійної відповідальності. Для виділення типів було використано метод кластерного аналізу.

Для ідентифікації кожного з виділених типів професійної відповідальності проведено змістовний аналіз емпіричних досліджень. Виходячи зі змісту шкал, кожна з груп отримала відповідну назву: небезпечний та безпечний тип професійної відповідальності фахівця (табл. 10).

Таблиця 10

Розподіл типів професійної відповідальності

Кластер	1	283,000
	2	139,000
Валідні		422,000
Пропущені значення		14,000

Таким чином, можливість виокремлення на основі запропонованих психологічних складових професійної відповідальності особистості різних типологічних груп є одним із значущих аргументів щодо ґрунтовності запропонованої структури професійної відповідальності особистості.

Розподіл типів професійної відповідальності відповідає нормальному розподілу. Це означає, що існує як найбільш, так й найменш розповсюджені типи професійної відповідальності особистості. До першого кластеру із безпечним типом професійної відповідальності увійшло 283 особи (67,06 % вибірки); до другого – із небезпечним типом професії – 139 осіб (32,94 %).

Розподіл виявлених типів професійної відповідальності відповідає нормальному розподілу, це свідчить про те, що емпірична типологія відображає весь спектр типологічних особливостей професійної відповідальності особистості.

Кластер 1 (за своєю чисельністю дуже об'ємний ($n = 283$) і задовольняє вимоги мінімально допустимої кількості варіантів. Досліджувані цього типу відрізняються високим і середнім рівнем страху перед відповідальністю, середнім та високим рівнем домінування мотивації влади, середнім рівнем професійної компетентності, менеджменту, автономії, високим та середнім рівнем стабільності місця роботи та середнім рівнем стабільності місця проживання, служіння, середнім та низьким рівнем виклику, середнім рівнем інтеграції стилів життя, низьким рівнем коефіцієнта підприємництва та внутрішніх ресурсів, середнім рівнем когнітивної та поведінкової складової, високим та середнім рівнем емоційної складової, середнім рівнем за шкалами загальної інтернальності, інтернальності досягнення та невдач, інтернальності сімейних взаємин, виробничих взаємовідносин та міжособистісних взаємовідносин, а також здоров'я; середнім рівнем за шкалою відповідальності; дуже низьким рівнем за шкалою ризику.

Важливими характеристиками цього типу відповідальності є відповідність безпечному типу професій, і за своїми змістовими особливостями відповідальність таких досліджуваних є більш екстернальною, пасивною та чутливою до ризику.

Кластер 2 (тип II) також чисельний ($n = 139$). Випробувані цього типу характеризуються низьким рівнем страху перед відповідальністю, дуже високим рівнем домінування мотивації влади, середнім рівнем професійної компетентності, середнім рівнем менеджменту, автономії стабільності місця роботи та місця проживан, середнім рівнем служіння, виклику, стилів життя, підприємництва й внутрішніх ресурсів; середнім рівнем когнітивної складової, високим рівнем поведінкової складової, низьким рівнем емоційної складової, дуже високим рівнем за шкалою загальної інтернальності, середнім – за шкалами інтернальності досягнення та невдач, сімейних взаємин, виробничих взаємовідносин та міжособистісних взаємовідносин, середнім рівнем за шкалою інтернальності здоров'я; високим показником рівня відповідальності й дуже високим – за шкалою ризику. Важливими характеристиками цього типу відповідальності є його відповідність небезпечного типу професій, і за своїми змістовими особливостями відповідальність таких досліджуваних є більш інтернальною, активною та толерантною до небезпеки.

За допомогою математико-статистичного аналізу за критерієм Т Стюдента між чоловіками та жінками виявлено відмінності виконання обраних для аналізу тестів. Так, проаналізувавши гендерні відмінності професійної відповідальності за нашою анкетною, варто відмітити, що ця анкета ніби-то враховувала лише чоловічу стать, оскільки майже всі висловлювання більше проявили себе за всіма складовими саме у чоловіків, ані ж жінок.

Висловлювання, які належать до емоційної складової, більше проявлені були саме у жінок, враховуючи їх фемінні якості, такі як емоційність, вразливість та чутливість. Саме фемінні якості жіночої статі не дають в деякій мірі взяти більше відповідальності у професійній сфері, адже страх перед відповідальністю зашкалює саме у жінок. У власній анкеті ми більше висвітлювали показники небезпеки та ризику, що притаманні маскулінним якостям.

Результати опитування не доводять того, що жінки, на відміну від чоловіків, є безвідповідальними особами; а лише підтверджують гіпотезу, що жінки можуть бути відповідальними, але не у професіях, які пов'язані з ризиком та небезпекою.

Виявлено відмінності у професійній відповідальності у залежності від статусно-рольової позиції на робочому місці (в дослідженні взяли участь керівники середньої та вищої ланки, а також їх підлеглі). Встановлено, що чим вищий у керівників рівень персональних ресурсів, тим більше збалансовані в них життєві розчарування та досягнення, вищим є адаптаційний потенціал особистості і менша стресова вразливість.

Хоча у підлеглих досліджуваних виявлені непогані результати за середніми значеннями стосовно когнітивної та поведінкової складових, однак ці показники мають більший вияв саме у керівників.

Подані результати свідчать про те, що і в підлеглих виявлені не погані результати за середніми значеннями по відношенню до когнітивної та поведінкової

складових, але більше проявлені саме у керівників. Особливості статусно-рольової позиції на робочому місці за опитувальником «Кар'єрних домагань» показують, що більшість шкал проявили себе за рахунок лідерських здібностей, адже сам автор даної методики, Е. Шейн, описує в інтерпретації сутність кар'єри, а вона характерна саме лідерському типу особистості на відміну від підлеглого.

Отже, за результатами опитувальника «Кар'єрних домагань» можна зробити висновок про те, що рівень статусно-рольової позиції на пряму залежить від ступеню професійної відповідальності; він більше виражений у керівників організацій, ніж у підлеглих. Виходячи з аналізу даних нашої анкети за статусно-рольовою позицією у колективі, варто відмітити, що керівні посади потребують більшої відповідальності, ніж посади підлеглого персоналу, адже на керівника покладаються функції регулювати, контролювати, організовувати, мотивувати підлеглих, делегувати повноваження і при цьому нести повну відповідальність.

Виявлено особливості впливу контролю та впливу керівництва з різними типами професійної відповідальності особистості. Було припущено, що безпечні та небезпечні професії потребують різного стилю керівництва. Така гіпотеза підтвердилась за результати наших досліджень.

Вірогідно, що керівник при авторитарному стилі намагатиметься підкорити підлеглих: одноосібно визначає напрями діяльності підлеглого, регламентує кожен його крок й пригнічує будь-яку ініціативу. Домінантні засоби впливу – розпорядження, вказівки, накази, інструктажі, жорсткий контроль, гальмування творчих намагань не стимулює бажання брати відповідальність на себе, а навпаки породжує прагнення перекладати її у жорсткій формі на підлеглих.

Для небезпечного типу професій більше підходить демократичний стиль керівництва (89,49), а менш проявили себе авторитарний (51,92) та ліберальний (31,25). Для безпечного типу професій більше підходить авторитарний стиль керівництва (78,39), а менш проявили себе демократичний (56,41) та ліберальний (60,52).

Нами у керівників виявлено характерний екстернальний та інтернальний контроль, які впливають на типи професійної відповідальності особистості

Виходячи з аналізу результатів дослідження, варто відмітити, що екстернальний тип контролю більше характеризується безпечним типом професійної відповідальності (79,81), тому при екстремальності знижується бажання брати відповідальності на себе.

Інтернальний тип контролю яскраво проявляється у небезпечних професіях (85,34), оскільки працівники, в яких домінує ризик та небезпека в професії, схильні брати на себе відповідальність, а не перекладати її на інших.

Опираючись на теорію суб'єктивного контролю Дж. Роттера, виявлено пряму взаємозалежність між типом екстернального та інтернального контролів у представників безпечних та небезпечних професій.

Виявлено відмінності професійної відповідальності за рівнем ризику та небезпеки в професії за t-критерієм Стюдента. Проаналізувавши рівень суб'єктивного контролю у співвідношенні з безпечними та небезпечними

професіями, варто відмітити, що чим вищий рівень самоконтролю, тим вищий рівень відповідальності, тим більше цей рівень виявляється у працівників небезпечних професій.

Доведено, що професія накладає відбиток на працівника відповідної сфери діяльності. Людина, яка боїться взяти на себе відповідальність, не буде пов'язувати своє життя з небезпечними професіями і не буде йти на ризик. Отже, вибір професії залежить від схильності ризикувати. Небезпека накладає відбиток на працівника відповідної сфери діяльності.

Майже всі твердження за нашою анкетною «Ставлення до професійної відповідальності особистості» проявили себе в більшій мірі за середніми значеннями в відповідності з типом саме небезпечних професій на відміну від безпечних. Відповідальність не повинна супроводжуватися страхом та невпевненістю в собі, а відповідальність в умовах небезпеки повинна братись як за себе, так і за інших, що і виявляє наша анкета.

Н-критерій Крускала-Уолліса призначений для оцінки відмінностей одночасно між трьома, чотирма і т.д. вибірками за рівнем будь-якої ознаки. Він дозволяє встановити, що рівень ознаки змінюється при переході від групи до групи, але не вказує на напрямки цих змін.

Встановлені відмінності між досліджуваними різного віку. Для працівників віком 20-30 років характерна поведінкова складова, в міру активної життєвої позиції, для працівників 31-50 років більш яскраво проявила себе емоційна складова: здоровий глузд і досвід практичної діяльності дозволяє їм здійснювати ефективний самоконтроль; у працівників 50-70 років більше проявила себе когнітивна складова, заснована на мудрості та обізнаності.

Люди старшого віку уникають ризику у відповідних професійних ситуаціях, щоб не втратити те, що є, молоді ж спеціалісти позбавлені страху і вони ризикують для того, щоб досягнути бажаного. Середня вікова категорія більш раціональна й схильється до ризику лише тоді, коли все прорахує – наскільки вигідно ризикувати.

Отже, результати емпіричного вивчення складових професійної відповідальності особистості підтвердили обґрунтованість теоретично визначеної структури та доцільності використання концептуальних положень для визначення на основі факторного аналізу отриманих даних низки індикаторів професійної відповідальності особистості.

У п'ятому розділі «Прикладні аспекти формування професійної відповідальності особистості» здійснено аналіз тренінгових технологій: історії, наукових підходів, загальних понять, різновидів. Професійно-психологічний тренінг як метод практичної психології використано для формування професійної відповідальності.

Автором розроблена програма професійно-психологічного тренінгу формування професійної відповідальності у студентів ВНЗ; узагальнено показники середніх значень та відсоткового співвідношення вхідного контролю студентів у виконанні тестів; здійснено порівняльний аналіз результатів вхідного та вихідного контролю досліджень; виявлено особливості успішності в навчанні, пізнавальної

та інтелектуальної сфер студентів з різними типами формування професійної відповідальності.

Мета тренінгу: формування у студентів ВНЗ професійної відповідальності.

На підготовчому етапі ми визначили предмет тренінгу, його мету, завдання та очікуваний результат, параметри цільової групи, порядок її формування, тривалість та періодичність роботи, розробили власну програму тренінгу (початок; основна частина; завершення), підібрали дидактичний матеріалу, діагностичні тести, навчальні тренінгові вправи, засоби контролю тощо.

Слідом за Л. Мороз і С. Яковенком, ми вважаємо, що при професійно-психологічному тренінгу існує потреба синтезу двох головних підходів, що тепер превалюють в тренінговій роботі: діяльнісного та особистісного, розумінні діалектичного зв'язку між навчанням через дію та наслідками впливу на особистість тренера та групи, що тренінгові вправи мають бути подібними за змістом та формою структури чи окремим структурним елементом діяльності, до якої готуються учасники занять, які спрямовані на формування певних умінь чи якостей. Результативність навчання слід контролювати за допомогою діагностичних методів чи практичних вправ.

На початку та в кінці тренінгу проводився вхідний та підсумковий контроль. Виявлено узагальнені показники середніх значень та відсоткового співвідношення вхідного контролю студентів у виконанні тестів. Вхідний контроль було здійснено за такими методиками: 16-факторний особистісний опитувальник Р. Кеттелла, «Рівень суб'єктивного контролю» (РСК), «Схильності до ризику», авторська анкета «Ставлення до професійної відповідальності особистості».

Математичний підрахунок за середніми значеннями та відсотковим співвідношенням здійснено за кожною із запропонованих тестових методик, які проводились нами в декількох тренінгових групах студентів різних спеціальностей (40 майбутніх філологів з Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова та 40 судноводіїв Одеського національного морського університету, всього 80 осіб). Підрахунки були зроблені за окремими шкалами, які найбільш висвітлюють сутність внутрішньо-особистісних чинників формування професійної відповідальності особистості.

Професійно-психологічний тренінг «Формування професійної відповідальності та орієнтації на результат» заснований на авторській суб'єктно-контекстній концепції професійної відповідальності та уявленні про шляхи розвитку її психологічних складових; він спрямований на розвиток визначених нами ключових знань, умінь та якостей фахівця з обраної майбутньої професії.

Тренінг щодо формування професійної відповідальності проведено зі студентами старших курсів на волонтерських засадах у вільний від навчання час.

Учасники тренінгу завдяки міні-лекціям отримували знання про психологічні закономірності та чинники формування професійної відповідальності особистості, в складі малих груп здійснювали структурно-функціональний аналіз формування професійної відповідальності, розробляли структурні схеми та алгоритми вирішення конкретних професійних завдань. Спеціальна увага приділена розвитку

спостережливості, рефлексивному управлінню поведінкою, протидії маніпулятивним впливам.

Здійснено порівняльний аналіз даних вхідного та вихідного контролів, які відображають внутрішньо-особистісну та міжособистісну сфери (у %). Його результати представлені на рис. 5.

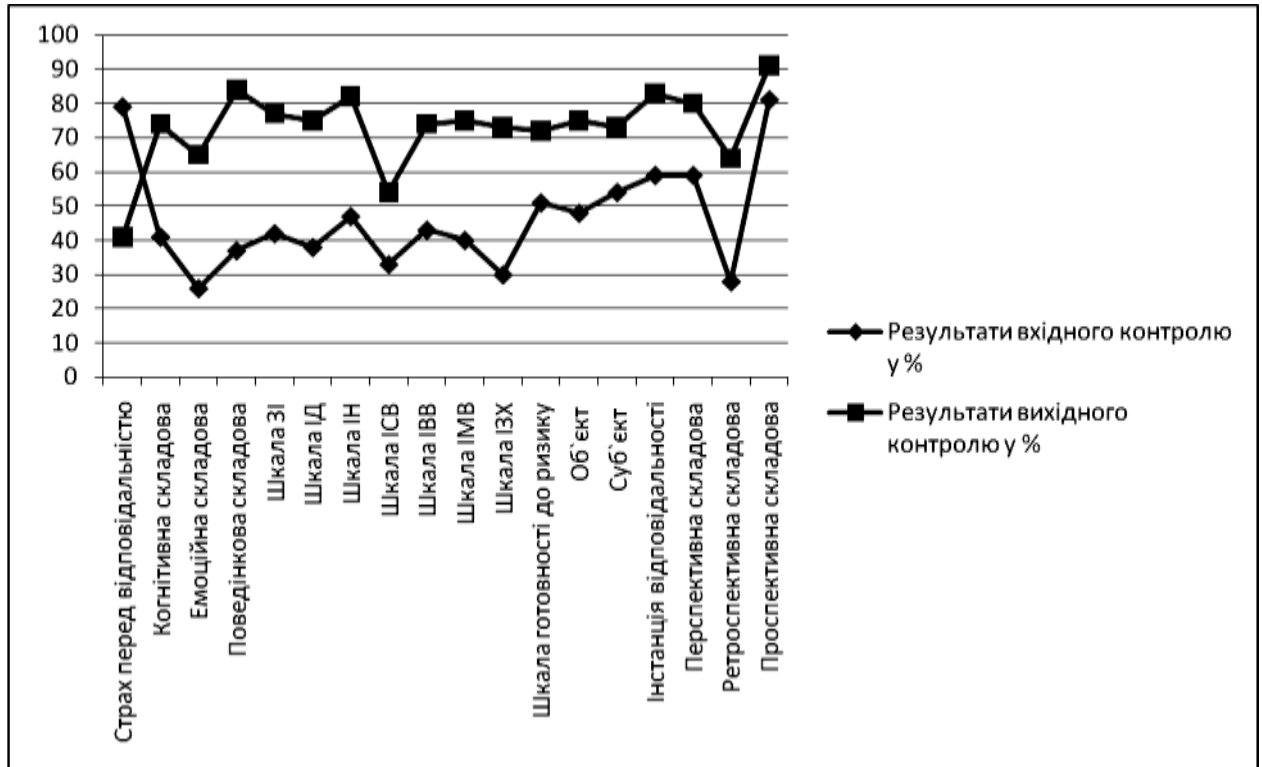

Рис. 5. Порівняльний аналіз результатів вхідного та вихідного контролю

Проаналізовано вибіркові шкали за обраними методиками та відмічено, що кожна шкала має значущі відмінності після проведення тренінгу: «Формування професійної відповідальності студентів ВНЗ та орієнтації на результат».

За результатами аналізу успішності навчання, найбільш високі показники мали студенти потенційно небезпечної професії (82,31). Значно нижчу успішність у навчанні мають студенти-філологи (63,86). Це свідчить про високу вмотивованість студентів, майбутня професія яких передбачає небезпеку як особисту, так і відповідальність за інших людей, наприклад, членів екіпажу чи пасажирів судна.

Відповідний диференційний аналіз досліджень успішності навчання, пізнавальних потреб та інтелектуальних здібностей виявив, що вони залежать від типу професійної відповідальності. Узагальнені матеріали та елементи тренінгу використані при проведенні службової підготовки працівників Головного управління державної служби з надзвичайних ситуацій України в Одеській області та Головного управління міністерства внутрішніх справ України в Одеській області.

Отже, професійно-психологічний тренінг «Формування професійної відповідальності особистості та орієнтації на результат» посприяв формуванню та підвищенню рівня відповідальності у студентів ВНЗ. Так, на початку тренінгу

виявлені низькі показники формування професійної відповідальності та середні показники після проведення формуючого експерименту, що подані вище.

ВИСНОВКИ

У дисертації узагальнено теоретичні, емпіричні та прикладні результати вивчення наукової проблеми професійної відповідальності особистості і представлено її нове вирішення з погляду суб'єктно-контекстного підходу.

1. Теоретико-методологічний аналіз, систематизація та узагальнення наукових підходів до проблеми професійної відповідальності особистості довели, що у зарубіжній психології напрямки дослідження відповідальності висвітлювались з погляду: 1) гуманістичного тлумачення відповідальності, як: а) провідна якість особистості; б) критерій морального розвитку особистості; 2) когнітивного тлумачення відповідальності, як: а) атрибуція відповідальності; б) зв'язок з концептом локусу контролю.

2. Експериментально-теоретичний аналіз фактичного матеріалу дав підстави для обґрунтування авторської суб'єктно-контекстної концепції професійної відповідальності особистості. Виділено чотири аспекти досліджуваної проблеми:

Перший – розуміння сутності професійної відповідальності та форм її існування – як зовнішньо-об'єктивного ставлення й суб'єктивного переживання відповідальності, які перебувають в гармонії чи конфлікті. Вона тлумачиться як форма регуляції поведінки на робочому місці, як моральна якість, що зводиться до приватних її характеристик.

Професійна відповідальність нами розуміється як сформована в процесі виконання професійної діяльності стійка, інтегративна, професійно-значуща особистісна властивість, що виявляється на когнітивному, емоційному та поведінково-результативному рівнях, і характеризує здатність фахівця до прийняття на себе відповідальності щодо досягнення актуальних цілей та результатів професійної діяльності.

Другий – людина несе за покладену на неї або ж самостійно прийняту відповідальність.

Третій – відповідальність має адресата: перед ким людина несе відповідальність, звітує. Відповідальність не безособова, вона завжди пов'язана з конкретним суб'єктом, властива особистості або групі. Однак, крім суб'єкта відповідальності, існує ще соціальна норма або інший суб'єкт, перед яким він вважає себе відповідальним.

Четвертий – спосіб прийняття людиною на себе відповідальності, залежно від умов, завдяки яким механізмам, в яких сферах та ситуаціях вона дійсно стає професійно-відповідальною особистістю.

Суб'єктно-контекстна концепція професійної відповідальності особистості інтегрує різні погляди на неї, що дозволило обґрунтувати авторську модель професійної відповідальності і програму дослідження її складових.

3. Загальна стратегія та методи нашого дослідження професійної відповідальності особистості через опис визначила етапи проблемного викладу

матеріалу: обґрунтування проблеми й розробка інструментарію емпіричного дослідження, націленого на виявлення професійної відповідальності особистості. Організаційний план проблеми та основні етапи його здійснення спрямовані на емпіричну перевірку гіпотез та ідей автора. Узагальнена логіка добору методів дослідження дозволила висвітлити наукову проблему, а саме: її професійну відповідальність.

При визначенні загальної стратегії поставленої проблеми підібрано адекватну вибірку, яка відповідає його цілям і завданням, та описано базу емпіричного дослідження.

4. Результати емпіричного вивчення складових професійної відповідальності особистості підтвердили обґрунтованість теоретично визначеної структури та доцільності використання концептуальних положень для визначення на основі факторного аналізу отриманих даних низки індикаторів професійної відповідальності особистості.

Структура професійної відповідальності особистості обумовлюється зовнішньою та внутрішньою детермінацією. Показано, що до її компонентів належать: «когнітивний», «поведінково-результативний» та «емоційний», які є практично рівноцінними, з певним переважанням індикатора «когнітивного компоненту». Факторний аналіз даних визначив складові професійної відповідальності особистості, які обумовлені зовнішньою детермінацією, що включають головні фактори: інстанцію відповідальності, об'єкт, суб'єкт та часову складову.

Психологічні складові з двадцятьма чотирма індикаторами професійної відповідальності здатні утворити два типи професійної відповідальності: безпечний та небезпечний, які відрізняються між собою за цими індикаторами. Аналіз за кожним із висловлювань розробленої нами анкети виявив відмінності за віковими категоріями досліджуваних на рівні від 1 до 10 % значущості.

Виявлені гендерні відмінності професійної відповідальності належать до емоційної складової і більше проявлені у жінок: емоційність, вразливість та чутливість. Встановлено відмінності переживання відповідальності залежно від статусно-рольової позиції: чим більші персональні ресурси керівника й краще збалансовані життєві розчарування та досягнення, тим вищий адаптаційний потенціал і менша стресова вразливість його особистості.

Результати дослідження виявилися прийнятними і для результатів підлеглих за середніми значеннями когнітивної та поведінкової складових, але вони вищі саме у керівників. Виявлені особливості статусно-рольової позиції за опитувальником «Кар'єрних домагань» показують, що більшість шкал проявили себе за рахунок керівницьких здатностей – ініціативності у поєднанні з передбачливістю та самоконтролем.

Доведено, що чим вищий рівень самоконтролю представників безпечних та небезпечних професій, тим вищий рівень відповідальності, тим більше його виявляють працівники небезпечних професій. Встановлено, що вибір професії залежить від рівня розвитку почуття відповідальності, яке характеризує працівника відповідної сфери діяльності.

5. Результати професійно-психологічного тренінгу експериментально довели можливість рефлексії та кращого усвідомлювання його учасниками складових відповідальності. Так, на початку тренінгу виявлені низькі показники формування професійної відповідальності та середні показники після проведеного тренінгу за такими шкалами: страх перед відповідальністю зменшився від 79 % до 41 % учасників, рівень інтернальності у виробничих відносинах зріс від 43 % до 74 %; у міжособистісних відносинах – від 40 % та до 75 %; а у сфері здоров'я зріс від 30 % до 73 % опитаних.

Шкала готовності до ризику на початку і в кінці експерименту (51 % та 72 % відповідно), об'єкт відповідальності (48 % та 75 %), суб'єкт відповідальності (54 % та 73 %), інстанція відповідальності (59 % та 83 %), перспективний аспект відповідальності (59 % та 80 %), ретроспективний аспект відповідальності (28 % та 64 %), проспективний (81 % та 91 %), когнітивна складова (41 % та 74 %), Емоційна складова (26 % та 65 %), Поведінкова складова (37 % та 84 %), шкала загальної інтернальності (42 % та 77 %), шкала інтернальності у сфері досягнень (38 % та 75 %), шкала інтернальності у сфері невдач (47 % та 82 %), шкала інтернальності в сімейних відносинах (до 33 % та на завершенні 54 %).

Виявлені фактори, що впливають на формування професійної відповідальності за 16-факторним опитувальником Р. Кеттелла: фактор В «Інтелект» (57 % та після експерименту 61 %), фактор С «Емоційна нестабільність – емоційна стабільність» (41 % та 73 %), фактор G «Низька нормативність поведінки – висока нормативність поведінки» (44 % та 78 %), фактор Н «Боязкість – сміливість» (42 % та 78 %), фактор N «Прямолінійність – дипломатичність» (52 % та 72 %), фактор О «Спокій – тривожність» (54 % та 34 %), фактор Q2 «Конформізм – нонконформізм» (43 % та 63 %), фактор Q3 «Низький самоконтроль – високий самоконтроль» (36 % та 78 %), фактор MD «Адекватна самооцінка – неадекватна самооцінка» (42 % та після експерименту 63 %). Отже, професійно-психологічний тренінг «Формування професійної відповідальності особистості та орієнтації на результат» посприяв формуванню та підвищенню рівня відповідальності у студентів ВНЗ.

Відмінності пізнавальної та інтелектуальної сфери студентів з різними типами професійної відповідальності виявлені за такими шкалами діагностичних методів: як фактор В опитувальника 16PF (безпечний тип = 4,2 Т балів, небезпечний = 5,6. При порівнянні пізнавальних потреб (САТ): безпечний тип має середній бал 5,7, а небезпечний = 7,8. Успішність навчання: середній бал – безпечний тип має 63,86 зі 100 можливих, а небезпечний = 82,31. Ці показники є прогностичними для вибору студентами майбутнього професійного шляху.

Подальші перспективи дослідження вбачаються у з'ясуванні відмінностей складових професійної відповідальності міських та сільських жителів; національних та регіональних особливостей професійної відповідальності; можливого впливу на професійну відповідальність особистості її конфесійної належності, рівня освіти, стажу роботи за фахом.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Монографія:

1.1. Садова М. А. Психологічні складові професійної відповідальності особистості: монографія. Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович. 2018. 434 с.

2. Статті у наукових фахових виданнях, включених до переліку, затвердженого МОН України:

2.1. Садова М. А. Психологічні детермінанти відповідальної поведінки особистості. *Наукові записки*. Острого, 2013. Випуск 25. С. 122-125.

2.2. Садова М. А. Психологічні бар'єри потенціалу самореалізації студентської молоді: відмінності між ними. *Актуальні проблеми психології*. Київ, 2011. Вип. 4. Ч. 2. С. 225-232.

2.3. Садова М. А. Творческие способности как составляющая профессиональной компетенции будущих специалистов социально-культурной сферы. *Актуальні проблеми психології*. Київ, 2012. Том. 6. Вип. 7. С. 174-184.

2.4. Садова М. А. Теоретико-методологічні передумови дослідження професійної відповідальності особистості. *Наука і освіта*. Одеса, 2012. № 6. С. 158-161.

2.5. Садова М. А. Проблема формування морально-етичної відповідальності майбутнього практичного психолога. *Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова*. Одеса, 2013. Вип. 24, т.18. С. 231-238.

2.6. Садова М. А. Проблема формування відповідальності особистості в психологічних дослідженнях. *Вісник Харківського національного педагогічного університету*. Харків, 2013. Вип. 45. Ч. 1. С. 210-217.

2.7. Садова М. А. Відмінності типів потенціалу самореалізації особистості у професійному становленні. *Актуальні проблеми психології*. Київ, 2013. Том. 11. Вип. 7. Ч. 2. С. 311-317.

2.8. Садова М. А. Особливості професійної відповідальності колективних суб'єктів управління персоналом. *Міжнародний науковий форум : соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. Київ, 2013. Вип. 13. С. 191-200.

2.9. Садова М. А. Професійна відповідальність як основна детермінанта кар'єрного росту. *Актуальні проблеми психології*. Київ, 2012. Том. 11. Вип. 6. С. 530-536.

2.10. Садова М. А. Психологічні передумови відповідальності особистості в історико-філософському дискурсі. *Актуальні проблеми психології*. Київ, 2013. Том. 11. Вип. 8. Ч. 2. С. 372-379.

2.11. Садова М. А. Психологічні передумови вивчення відповідальності особистості з точки зору цілісно-функціонального підходу. *Освіта регіону*. Київ, 2013. Вип. 3 (33). С. 136-140.

2.12. Садова М. А. Особливості морально-правової відповідальності викладачів вищої школи. *Наука і освіта*. Одеса, 2013. № 8. С. 40-44.

2.13. Садова М. А. Наукові підходи до професійної відповідальності у вітчизняній психології. *Наукові записки*. Острого, 2014. Випуск 30. С. 101-107.

2.14. Садова М. А. Теоретический анализ психологических рисков в процессе становления профессиональной ответственности студентов вуза. *Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова*. Одеса, 2015. Том 20. Випуск 3 (37). Ч. 1. С. 100-107.

2.15. Садова М. А. Структура професійної відповідальності: теоретичний аспект. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. Київ, 2015. Випуск 16. С. 143-153.

2.16. Садова М. А. Професійна відповідальність суб'єкта : особистісно-ситуаційний підхід. *Психологічні перспективи: науковий часопис*. Луцьк, 2015. Випуск 25. С. 197-207.

3. Статті у фахових виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз даних:

3.1. Садова М. А., Комарова Ю. Д. Динаміка ціннісних орієнтацій подружніх пар. *Проблеми сучасної психології*. Запоріжжя, 2018. №1 (13). С. 133-140.

3.2. Садова М. А. Експериментальні результати дослідження формування професійної відповідальності студентів ВНЗ. *Проблеми сучасної психології*. Запоріжжя, 2018. №1 (14). С. 120-130.

3.3. Садова М. А. Емпірична типологія професійної відповідальності особистості за кластерним аналізом. *Науковий огляд*. Київ, 2018. №7 (50). С. 89-103.

3.4. Садова М. А. Відмінності професійної відповідальності за рівнем ризику та небезпеки в професії. *Науковий огляд*. Київ, 2018. №8 (51). С. 101-111.

4. Статті у зарубіжних періодичних наукових виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз даних:

4.1. Садова М. А. Суб'єктно-контекстна концепція професійної відповідальності особистості. *Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology*. Budapest, 2015. III (19). Issue: (38). С. 106-109.

4.2. Садова М. А., Соколовський Р. В., Нізамутдінов І. Ф. Впровадження інноваційних засобів медико-психологічної реабілітації військовослужбовців зони АТО у провідних країнах світу та в Україні. *Journal of Education, Health and Sport*. Poland, 2016, 6 (7). P. 27-34.

4.3. Sadova M.A. Empirical structure of professional responsibility of personality by factor analysis. *Innovative solutions in modern science*. Dubai, 2018. №6 (25). P. 112-122.

5. Матеріали наукових конференцій:

5.1. Садова М. А. Професійна відповідальність: суб'єктно-контекстний підхід. *Особистість у сучасному світі: матеріали III Всеукраїнського психологічного конгресу з міжнародною участю* (Київ, 20-22 листопада 2014 р.). Київ. 2014. С. 458-463.

5.2. Садова М. А. Соціально-психологічні чинники становлення комунікативної культури майбутнього юриста в процесі професійної підготовки. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Правові та економічні передумови участі суб'єктів публічного права в приватних відносинах: загальнодержавні та регіональні аспекти». Київ. 2011. С. 233-236.

5.3. Садова М. А. Професійна відповідальність фахівця як складова діяльності особистості. *Збірник наукових праць за матеріалами Міжвузівської наук.-практ. конф.* (12 квітня, 2018.). Одеса. 2018. С. 81-85.

5.4. Садова М. А. Соціально-психологічні чинники відповідальної поведінки особистості. *Практична психологія 21 століття: проблеми та перспективи* : зб. наук. ст. (за матеріалами I Міжнародної науково-практичної конференції 24-25 жовтня 2013 р., м. Горлівка). Горлівка – Алчевськ. 2013. С. 97-101.

5.5. Садова М. А. Професійна відповідальність особистості: концептуальні положення. *Збірник наукових праць за матеріалами XII всеукраїнської наук.-практ. конф.* з міжнародною участю (м. Одеса. 24-26 листопада, 2016 р.). Одеса. С. 78-84.

5.6. Садова М. А. Особливості дослідження конфліктів у сім'ї. *Збірник наукових праць за матеріалами XIII всеукраїнської наук.-практ. конф.* з міжнародною участю (м. Одеса, 23 листопада, 2017 р.). Одеса. С. 109-117.

5.7. Садова М. А. Комарова Ю. Д. Особливості ціннісних орієнтацій молоді. *Збірник наукових праць за матеріалами міжвузівської наук.-практ. конф. до Дня науки* (м. Одеса, 17 травня, 2018 р.). Одеса. С. 40-50.

5.8. Садова М. А. Особистісно-ситуаційні детермінанти агресивної поведінки особистості. *Актуальні проблеми сучасного управління в соціально-економічних, гуманітарних та технічних системах.* Матеріалами міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 30 річчю МАУП. (м. Одеса, 21 листопада, 2018 р.). Одеса. С. 122-134.

5.9. Садова М. А. Творчість як складова самоактуалізації особистості. *Збірник тез доповідей III Міжнародної наукової конференції «Соціальний розвиток країн одного поясу та одного шляху: розвиток одного Шовкового Шляху в країні* (м. Одеса, 30 жовтня, 2017 р.). Одеса. 2017. С. 66-69.

5.10. Садова М. А. Професійна відповідальність особистості в умовах сучасного суспільства. *Збірник тез доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції «Соціальні трансформації сім'я, шлюб, молодь, транспорт та інноваційний менеджмент в країнах Нового Шовкового шляху* (м. Одеса, 22-26 квітня 2017 р.). Одеса. 2017. С. 142-145.

5.11. Садова М. А. Професійна відповідальність особистості в соціально культурному вимірі. *Збірник тез доповідей професійно викладацької науково-технічної конференції* (м. Одеса, 23-25 травня 2017 р.). Одеса. 2017. С. 84-85.

АНОТАЦІЇ

Садова М. А. Теорія та практика професійної відповідальності особистості. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. – Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, Київ, 2019.

Дисертацію присвячено дослідженню професійної відповідальності особистості. Розроблено основні положення суб'єктно-контекстної концепції

професійної відповідальності, котра є результатом аналізу та узагальнення поглядів вітчизняних та зарубіжних вчених на проблему відповідальності та авторського розуміння сутності професійної відповідальності з огляду суб'єкта, об'єкта, суб'єктності та контекста; обґрунтовано теоретичну модель та типологію професійної відповідальності особистості; подано психологічний аналіз безпеки, ризиків та особистісних ресурсів у професійній сфері життєдіяльності, релевантних змісту відповідальності.

Узагальнено характеристики показників професійної відповідальності особистості за кожним із психодіагностичних тестів; емпірично досліджено структуру та типологічні особливості професійної відповідальності особистості; визначено вікові та гендерні відмінності професійної відповідальності; виявлено відмінності професійної відповідальності за рівнем ризику, небезпеки в професії та статусно-рольовою позицією на робочому місці

Розроблено професійно-психологічний тренінг формування професійної відповідальності у студентів ВНЗ; узагальнено показники середніх значень та відсоткового співвідношення вхідного контролю студентів у виконанні тестів; здійснено порівняльний аналіз результатів вхідного та вихідного контролю досліджень; виявлено особливості успішності в навчанні, пізнавальної та інтелектуальної сфер студентів з різними типами формування професійної відповідальності.

Ключові слова: об'єкт, суб'єкт, інстанція відповідальності; професійна відповідальність; суб'єктно-контекстний підхід; емоційний, поведінково-результативний, когнітивний компоненти відповідальності.

Садовая М. А. Теория и практика профессиональной ответственности личности. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора психологических наук по специальности 19.00.01 – общая психология, история психологии. – Институт психологии имени Г. С. Костюка НАПН Украины, Киев, 2019.

Диссертация посвящена исследованию профессиональной ответственности личности. Разработаны основные положения субъектно-контекстной концепции профессиональной ответственности, которая является результатом анализа и обобщения взглядов отечественных и зарубежных ученых на проблему ответственности и авторского понимания сущности профессиональной ответственности в силу субъекта, объекта, субъектности и контекста; обосновано теоретическую модель профессиональной ответственности и типологию профессиональной ответственности личности; осуществлен психологический анализ безопасности, рисков и личностных ресурсов в профессиональной сфере жизнедеятельности, релевантных содержанию ответственности.

Обобщены характеристики показателей профессиональной ответственности личности по каждому из психодиагностических тестов; эмпирически исследованы структура и типологические особенности профессиональной ответственности личности; определены возрастные и гендерные различия профессиональной

ответственности; выявлены различия профессиональной ответственности по уровню риска, опасности в профессии и статуснорольевой позиции на рабочем месте.

В диссертации разработаны профессионально-психологический тренинг формирования профессиональной ответственности у студентов вузов; обобщены показатели средних значений и процентного соотношения входного контроля студентов в выполнении тестов; осуществлен сравнительный анализ результатов входного и выходного контроля исследований; выявлены особенности успешности в обучении, познавательной и интеллектуальной сфер студентов с различными типами формирования профессиональной ответственности.

Ключевые слова: объект, субъект, инстанция ответственности; профессиональная ответственность; субъектно-контекстный подход; эмоциональный, поведенчески-результативный, когнитивный компоненты ответственности.

Sadova M. A. Theory and practice of professional responsibility of the individual. – Manuscript.

The dissertation for getting Doctor degree in psychology sciences. Specialty 19.00.01 – General psychology, history of psychology. – Institute of Psychology G. S. Kostiuk NAPS Ukraine, Kyiv, 2019.

In dissertation work are presented the results of research of professional responsibility in the theoretical and practical spectrum.

The author describes the professional responsibility of the individual as a higher, integrative, professionally significant property, reflecting the volume and quality of the strategic self-control of the subject and provides the optimal organization and self-organization of professional activities of a specialist.

The content of the main provisions of the subject-contextual concept of professional responsibility, which is the result of the analysis and generalization of the views of domestic and foreign scientists on the problem of responsibility and the author's understanding of the essence of professional responsibility for the review of the subject, object, subject and context, is disclosed in the paper. ; the theoretical model of professional responsibility and typology of professional responsibility of the personality are substantiated; The link between professional responsibility and personal and situational determinants is highlighted; It is presented the psychological analysis of safety, risks and personal resources in the professional life relevant to the content of responsibility .

The general strategy and methods of professional responsibility are developed. A description of the stages is presented: justification of the problem, handling and the development of research tools, the implementation of empirical research, which aims at identifying of the professional responsibility of the person. In determining the overall research strategy, an adequate sample was identified that corresponds to its goals and objectives and describes the base of empirical research. In our study, we applied methods of mathematical statistics: frequency, factor, cluster, Fischer criterion, Student T criterion, N Kruskal-Wallis criterion. Statistical data processing was carried out using the SPSS 20.0 Windows computer program.

A differential analysis of the types of activities and specialist occupations is carried out; characteristics of indicators of professional responsibility of the person for each of psychodiagnostic tests are summarized; the structure and typological features of professional responsibility of the person are empirically investigated; the age and gender differences of professional responsibility are determined; Differences in professional responsibility on the level of risk, occupational dangers and status-role position in the workplace are revealed.

The results of the empirical study of the components of professional responsibility of the individual are collected and analyzed. On the basis of factor analysis of data empirically confirmed the structure of the conceptual positions of professional responsibility of the individual and their indicators. In our study, the structure of professional responsibility is divided into external and internal. It is shown that by their weight, the components of the external structure include: «cognitive», «behavioral-productive» and «emotional» are practically equal, with a certain predominance of the indicator of «cognitive component». These data, in general, can reasonably confirm the proposed model of psychological components of professional responsibility, which contains three separate components.

At the expense of factor analysis of data, we have identified the internal structure of professional responsibility of the individual, which includes four main factors: the instance of responsibility, the object, the subject and time component.

Thus, based on the use of twenty-four indicators describing the psychological components of professional responsibility, there were two types of professional responsibility that differed according to these indicators. It should be noted that the verification of the distribution of the results obtained by normalization and showed that this distribution of the studied in groups, it corresponds to the normal distribution, that is more and less common types of professional liability. This is another proof that indicators describing the psychological components of professional responsibility, can reveal typological features that reflect the range of professional responsibility.

Obtained and analyzed complexes of investigated indicators or observable taxonomies or classifications (typologies) make it possible to assert the existence of two types of professional responsibility: safe and risky, and indicate the legality of such a distribution.

The age and gender differences of professional responsibility are determined; Differences in professional responsibility on the level of risk, occupational dangers and status positions in the workplace have been identified.

The dissertation is devoted to the development of professional psychological training for the formation of professional responsibility among students; general meanings of mean values and percentage ratio of entrance control of students in the performance of tests; the results of the input and output controls of the research results are presented. According to the incoming psychodiagnostic data, low indicators of the formation of professional responsibility and average indicators after the training were revealed; The peculiarities of educational success, cognitive and intellectual spheres of students with different types of professional responsibility are revealed.

Key words: object, subject, authority of responsibility; professional responsibility; subjective-context approach; emotional, behavioral and productive, cognitive components of responsibility.

Підписано до друку 02.05.2019 р. Формат 60х90/16.
Ум. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9.
Тираж 100. Зам. 41.

«Видавництво “Науковий світ”»[®]
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Казимира Малевича, 23, оф. 414.
200-87-15, 050-525-88-77
E-mail: nsvit23@ukr.net
Сайт: nsvit.cc.ua